SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK IV. ČÍSLO 2—3.

Belo Letz:

ZO SKLOŇOVANIA ŽIVOTNÝCH A NEŽIVOTNÝCH MIEN.

Okrem rodu, pádu a čísla za rozhodujúcu okolnosť v našom skloňovaní treba uznať životnosť alebo neživotnosť mena. Na základe tohto kriteria budujú naše synchronické gramatiky systém niektorých vzorov skloňovania podstatných mien, lebo práve ono účinkovalo na vývin pádových prípon, a to v smysle odchodnosti, špeciálne životných a neživotných. U ostatných skloňovateľných častí reči: u prídavných mien, u zámen a u čísloviek, nie je, pravda, tento vplyv taký prenikavý, aby vytvoril osobitné paradigmy, no predsa ho vidno v niektorých pádoch, kde skloňované meno má dva sufixy: jeden vo vzťahu so životnými a druhý v spojení alebo v zastúpení (na pr. u zámen) s neživotnými menami.

Už pri bežnom pozorovaní funkcie vitálnosti alebo neživotnosti mena možno zistiť, že dôležitým činiteľom je tu rod, lebo mužský rod zahrňuje oveľa väčšie substantívne bohatstvo životných slov ako ostatné rody, najmä podstatné mená neutrálne, pri ktorých neživotné mená treba označiť za pravidelné a životné slová za výnimočné s významom zdrobnelosti (živočíšne mláďatá: *holúbä*, *háďa* atď.), zveličovania (*psisko*, *chlapisko*), pejoratívnosti a pod. Ostatne ľahko pochopíme túto vec, ak máme na zreteli vývin rodov, kde neutrum je vlastne nijaký genus, teda ani rod mužský, ani ženský, ako ukazuje etymologia slova neutrum. (Porov. Oberpfalcer, Jazykozpyt 263.)

Z týchto poznatkov nerovnakého počtu životných a neživotných mien troch rodov nevdojak vyplýva, že mužský rod je spôsobilejší zachytiť túto zdanlivo sekundárnu okolnosť ako ženský a stredný rod. A túto mienku potvrdzuje i skutočný stav nášho skloňovania, ktorý ukazuje, že najväčšie zmeny badať s tejto stránky pri podstatných menách mužského rodu; tu uvádzajú gramatiky oso-

bitné vzory pre podstatné mená životné a neživotné, kým u ostatných rodov kriteriom rozdelenia deklinácie je mäkkosť alebo tvrdosť kmeňa, a poznámky v smere eventuálnej životnosti sú menšieho významu. A čo tvrdíme o podstatných menách, platí v menšej miere o ostatných skloňovateľných častiach našej reči vôbec; pri nich je obyčajne dvojakosť pádovej prípony určená už prevahou životných slov pri mužskom rode substantív, na ktoré sa vzťahujú podľa sekundárnej povahy svojej funkcie, a to jednak princípom shody (na pr. dobrých chlapov — vysoké duby) alebo zastupovaním podstatných mien (nom. *tí — tie*, ak. *tých — tie*).

Ak teda problém životnosti alebo neživotnosti dotýka sa takmer úplne mužského rodu našich tvaroslovných kategorií, ľahko pochopiť, že práve uňho vyvinulo sa i ďalšie, zdanlivo podradnejšie, ale jednako len významné triedenie na životné mená osobné a zvieracie. Toto rozdelenie nemá len teoretickú hodnotu v slovenčine, ale je odôvodnené i príponovými rozdielmi v ich skloňovaní. Ba dokonca vznikla snaha, a veru opodstatnená, zúžiť kategoriu našich životných mien v pluráli iba na osobné slová a zvieracie mená preradiť k neživotným vzorom mužských substantív.

Ak porovnáme terajšie vzory nášho skloňovania so staroslovienskymi ako so základom s hľadiska našej otázky, zistené sufixálne rozdiely vyplývajú často práve zo životnosti alebo z neživotnosti mena, čo znamená, že v terajšej slovenčine sú proti staroslovienčine prípony, ktoré charakterizujú čiro životné slová toho istého kmeňa. Ďalším porovnaním našich tvarov s českými zasa príde sa k záveru, že slovenčina reagovala oveľa silnejšie vo vývine svojho skloňovania na vitálnosť mena ako čeština, ktorá má v tomto smysle menej rozdielov v pádových príponách.

Podľa druhov skloňovateľných častí reči stretáme sa s problémom životnosti alebo neživotnosti pri skloňovaní 1. mien podstatných, 2. mien prídavných, 3. zámena a 4. čísloviek.

1. Životné a neživotné tvary podstatných mien.

Keďže s terajšieho stanoviska najdôležitejšou mierou rozdelenia podstatných mien je rod, ich životnosť alebo neživotnosť treba skúmať pri podstatných menách rodu a) mužského, b) ženského a c) stredného. Nič nemení na veci, že okrem mužského rodu okolnosť životnosti alebo neživotnosti sa ani takmer nedotkla skloňovania ostatných rodov.

a) Skloňovanie podstatných mien mužského rodu.

Pôvodné bohatstvo kmeňov podstatných mien mužského rodu zredukovalo sa vývinom okrem niektorých výnimiek na tvary *o-* (*jo*) a *a-* (*ja*) kmeňové. No ani ich vzory neuchovaly sa nezmenené, lebo menily najmä analogiou svoje prípony, ktoré alebo nemajú s problémom terajšej životnosti či neživotnosti nijakej súvislosti (na pr. množ. inštr. *-mi*: *chlapmi*, *dubmi*, *chlapami*, *dubami*), alebo priamo účinkovaly na rozčesnutie podstatných mien v tomto smysle.

Ak pre staroslovienčinu možno teda vystačiť s paradigmami podľa mäkkého alebo tvrdého zakončenia kmeňov: *o-* kmeň *chlapъ*, *jo*-kmeň *mǫžь*, *a*-kmeň *sluga* ap., v dnešnej slovenčine rozoznávame i osobitné vzory pre slová životné: *chlap*, *muž*, *sluha* a pre neživotné *dub* a *meč*. Ba niekedy pri ustálení vzorov mužských podstatných mien sa stáva, že skôr sa neberie zreteľ na koncovú mäkkú alebo tvrdú hlásku, ako by sa zanedbala stránka vitálnosti alebo neživotnosti slova; na pr. Czambel uvádza tieto vzory: *kráľ*, *dvor* a *sluha*, a to *kráľ* pre všetky životné spoluhláskou zakončené mená, na pr. chlap, muž atď. a *dvor* pre všetky neživotné a spoluhláskou doznievajúce slová, na pr. dub, meč. (Rukoväť, str. 37 a nasl.) A čo vlastne znamená tento spôsob rozdelenia mužských substantív? Okolnosť, ktorá dáva prednosť novšiemu vývinovému výsledku pred pôvodným stavom. Ide tu o preskúmanie rozdielov medzi zvyčajnými vzormi v snahe zjednodušiť ich a o úsudok, ktorý hovorí o väčšej rozličnosti slovenských sufixov medzi životnými a neživotnými slovami ako medzi menami s tvrdým a mäkkým zakončením.

Vzory *chlap* a *dub*.

Substantíva *o*-kmeňové maly iba vzor *chlapъ* (alebo *plodъ*) a patrily k nemu bez príponových rozdielov všetky podstatné mená, teda životné i neživotné. V terajšej slovenčine zisťujeme odchýlky od pôvodnej paradigmy v týchto prípadoch:

a) jednotného čísla:

1. v genitíve: Proti staroslovienskej prípone *-a*, ktorú si zachoval vzor *chlap*, pri neživotných vzoru *dub* sú dve prípony, pôvodné *-a*, na pr. duba, stola, papiera ap. a nový analogický sufix *-u* (od *u*-kmeňov), na pr. krku, medu, citu, výčinu ap. (Porov. Slov. reč IV, str. 4 a nasl.)

2. v datíve: Proti staroslovienskej prípone *-u*, ktorú si uchoval vzor *dub*, pri životných vzoru *chlap* je analogický sufix *-ovi* (od *u*-kmeňov), na pr. chlapovi, susedovi, zajacovi ap.

Výnimky s pôvodným *-u* sú zriedkavé. Ide tu o archaizmy (otc*u*-materi), zakorenené najmä vplyvom cirkevnej reči, a vedľa nich užívajú sa i tvary s *-ovi*, na pr. čertovi — čertu, človekovi — človeku, Kristu — Pánu, Bohu, ap.*

V češtine je dvojtvar s *-u* i s *-ovi* pravidelný, teda chlapu i chlapovi. (Ale len člověku, Bohu ap.)

3. v akuzatíve: Kým neživotné *o*-kmene majú akuzatív a nominatív rovnaký ako kedysi, na pr. dub, hrad, zub ap., pri životných menách je prípona *-a* prevzatá z genitívu, a tak je teraz genitív vo funkcii akuzatívu pri osobných a pri zvieracích slovách bez výnimky, na pr. chlapa, vojaka, žiaka, Jozefa, psa, vola, holuba ap.

Východisko tohto užívania je prastaré. Už v starej slovienčine boly popri pôvodnej rovnakosti nominatívu a akuzatívu životných mien (nom. ak. chlapъ) i doklady ako viždǫ mǫžь a viždǫ mǫža. Ďalším vývinom nastala redukcia pôvodného stavu, a to v terajšej slovenčine úplne a v češtine okrem niekoľkých výnimiek v archaických výrazoch, na pr. na kůň, za muž ap.

4. vo vokatíve: Tento pád by sa už nemal ani rátať do systému živých pádov našej reči, lebo je už takmer vymretý. No jednako, ak sa zachoval, nebýva nikdy pri neživotných menách, ale iba pri životných slovách, na pr. Bože, človeče, bratku, mužíčku, nešťastníku ap.

V češtine je vokatív pravidelný a býva nielen u životných, na pr. člověče, pane profesore, bratře ap., ale aj u neživotných, na pr. dube, slavný sbore ap.

5. v lokáli: Ako v datíve i v lokáli zachovala sa pôvodná prípona *-e* len pri vzore *dub*, na pr. dube, stole, zube ap.

Životné slová prijaly z datívu analogický *u*-kmeňový sufix *-ovi*, na pr. chlapovi, vojakovi, vtákovi, psovi ap.

Výnimky sú ozaj zriedkavé a podobného charakteru ako v datíve, teda na pr. Bohu, človeku, po Kristu ap.

V češtine aj životné slová majú často pôvodnú koncovku *-e* alebo *-u* vedľa *-ovi*, na pr. chlapě, sv. Janu, Václavovi (i -u) ap.

b) množného čísla:

1. v nominatíve: Pôvodný sufix všetkých *o*-kmeňov bol *-i* (chlapi, plodi). Tento stav narušil vývin neživotných slov, pri ktorých nominatívne *-i* nahradilo sa analogicky príponou *-y* z akuzatívu, na pr. plody, hrady, stoly, spevy ap.

---

* Obšírnejšie v každej gramatike.

Takto skrslý rozdiel v nominatíve *o*-kmeňov, s *-i* pre životné mená a s *-y* pre neživotné slová, zväčšil sa ešte pribraním hromadnej prípony *-ia* a analogického *u*-kmeňového sufixu *-ovia* (ové > ovia) pri životných slovách a tak ich terajší stav je takýto:

a) osobné slová majú:

α) pôvodné *-i*: Odchyľujú sa ním od neživotných slov čiro ortograficky, keďže medzi *i* a *y* niet rozdielu v dnešnej výslovnosti, na pr. chlapi, stolári, krajčíri ap. Pravda, podľa možnosti kmeňová spoluhláska sa zmäkčuje: vojaci, kapláni, anjeli, komedianti ap.

β) prípony: *-ia*: zemania, dedinčania, bratia, ľudia, kresťania; *-ovia*: vrahovia, synovia, strýkovia, bohovia, miláčkovia ap.

b) zvieracie slová skloňujú sa podľa dnešného spisovného úzu podľa vzoru *chlap*, na pr. orli, holubi, psi, hadi, kocúri ap. Ale výnimočne pripúšťa sa podľa neživotných *-y* v slovách: voly, pstruhy, koníčky, vrabčeky ap. No tento stav je konzervatívny a nevystihuje verne problém zvieracích slov v strednej slovenčine, kde aj zvieracie mená majú nominatív podľa neživotných substantív, a tak treba ich písať okrem zosobnenej funkcie v prezývkach a v bájkach s tvrdým *y* (P. P. Zgúth, Slov. reč I, 3), na pr. hady, voly, sokoly, holuby, vlky, raky ap.

Keďže pri veľkej časti zvieracích slov prešiel už akuzatív do funkcie nominatívu, ich preradenie k vzoru *dub* v množnom čísle znamenalo by isto priblíženie spisovnej slovenčiny k hovorovej reči. No treba pozamenať, že táto zmena je dosiaľ živá a nezavŕšená, ako vysvitá dokonca z nárečových dokladov stredoslovenských. I zo samého Liptova uvádza Stanislav (Lipt. nár., str. 266 a nasl.) tvary: draci, vlci, havrani, barani ap.; znak, že pravidlo o neživotnom skloňovaní zvieracích slov v množnom čísle podľa isto znateľnej vývinovej tendencie mohlo by sa zdať mnohým nezvyklé pri niektorých slovách, na pr. vtáky m. vtáci, vlky m. vlci, psy m. psi (keďže akuz. je psov) ap. Keby sme pripustili neživotné tvary v množ. čísle, skrsol by neobvyklý zjav, že by maly v jednotnom čísle skloňovanie podľa životných a v množnom čísle podľa neživotných. Na rozdiel od slovenčiny v češtine zvieracie slová nejavia nijaký sklon prejsť k neživotnému vzoru a skloňujú sa teda podľa *chlap*, na pr. holubi, havrani, berani, vlci, ptáci ap.

2. v genitíve: Tu je spoločná analogická prípona *-ov*, ktorá iba výnimočne neprenikla k niektorým neživotným slovám, čím jednako len vznikla malá diferencia medzi obidvoma vzormi, na pr. časy — čias (i časov), Piešťany — Piešťan, Topoľčany — Topoľčian ap.

3. v akuzatíve: Proti pôvodnej staroslovienskej paradigme s príponou *-y* (chlapy, plody) je v našej reči odklon pri životných slovách, kde podobne ako v jednotnom čísle máme genitívny sufix *-ov*, na pr. chlapov, vojakov, synov ap. (Výnimky v archaizmoch: v čerty diably, v bohy ap.) Zvieracie slová tvoria genitív v spisovnej slovenčine tiež sufixom genitívnym, pravda, výnimky s akuzatívom vo funkcii nominatívu majú pochopiteľne aj akuzatív podľa vzoru *dub*, na pr. pstruhy, voly, vrabčeky, koníčky ap.

V hovorovej reči a menej často v spisovnom úze ostatné zvieracie mená prejavujú i v akuzatíve odklon od životného vzoru, a teda neprijímajú genitívny sufix: raky, osly, bujaky, črviaky ap. (Pri personifikácii v bájkach a v prezývkach pochopiteľne bývajú životné tvary: na pr. Takých somárov som ešte nevidel. Už zatvorili tých dobrých vtákov ap.)

4. v lokáli: V tomto páde sú odchýlky životného a neživotného rodu takmer bezvýznamné v prípadoch, ktoré zachovaly bývalú príponu lokálu: časiech, dariech, Hodiech ap. alebo v slovách doznievajúcich na *-any*, na pr. v Bošach, Topoľčach, Skačach ap. Pravda, tieto rozdiely podobne ako v genitíve nesúvisia vôbec s prípadnou životnosťou alebo neživotnosťou substantíva, no jednak ich čiastočne rozdeľujú.

Vzory *muž* a *meč*.

Odchylnosť jednotlivých pádov životných a neživotných *jo*-kmeňov od *o*-kmeňov treba zisťovať v rozdielnych príponách, ktorých pôvod vidíme v mäkkosti zakončenia; ináč je vývinová shoda medzi nimi, a tak býva:

1. v genitíve pri neživotných analogické *-u*, hoci len pri niektorých slovách: bôľu, plaču, žiaľu ap.;

2. v datíve a v lokáli životných *-ovi*: mužovi, učňovi, učiteľovi, otcovi;

3. v akuzatíve genitív v zástoji akuzatívu: muža, učňa, učiteľa, otca ap.; ale u vzoru *meč* zachoval sa pôvodný akuzatív: deň, kôš, plač, topoľ ap.;

4. vo vokatíve pri životných veľmi zriedka prípona *-e*: otče, chlapče, *-u*: kráľu, Ježišu ap.

5. V množnom nominatíve je rozličnosť prípon, a to pôvodné *-i* pri životných, na pr. králi (i kráľovia), hasiči (i hasičia), učni (i učňovia), chlapci ap., no oveľa častejšie je prípona *-ia*: holičia, učitelia, priatelia, rodičia, voličia, a niekedy *-ovia*: mužovia, otcovia ap.

Zvieracie slová ako osobné mená doznievajú často v literárnom jazyku aj na *-i*: zajaci, jeleni, vrabci ap., ale kone. Stredná slovenčina má i tu podoby akuzatívne: vrabce, zajace, jelene, hlucháne ap.

6. V množnom akuzatíve životné slová odštiepily sa od pôvodného vzoru (**mǫžě, *krajě*) prechodom genitívneho sufixu do funkcie akuzatívu, na pr.: mužov, chlapcov, učňov, učiteľov ap.

Zvieracie slová so spisovným *-i* v nominatíve majú akuzatív na *-ov*, na pr. zajacov, vrabcov, jeleňov ap. proti stredoslovenskému úzu: zajace, vrabce, jelene atď.

Vzor *sluha*.

Mužské *a*-(*ja*)kmeňové podstatné mená skloňovaly sa v starej slovienčine podľa vzoru *žena* (*duša*), ale práve ich životnosť spôsobila, že terajšie ich pádové podoby priklonily sa, kde len možno, k životným *o*-kmeňom, alebo vyrovnaly aspoň podľa nich svoje prípony. Keďže *ja*-kmeňové slová alebo zanikly, alebo prešly k vzoru *sluha*, nemajú osobitného skloňovania, a tak vzor *sluha* ukazuje rozdiely od pôvodnej paradigmy v týchto prípadoch:

1. jednotný genitív: Za staroslovensku príponu *a*-kmeňovú *-y* (*ženy, slugy*) je teraz vždy akuzatívne *-u*, ktorým sa genitív a akuzatív týchto mužských a životných slov analogicky vyrovnal, a to opačne ako pri vzore *chlap*, kde zas genitív nastúpil do funkcie akuzatívu, na pr. sluhu, hrdinu, družbu, gazdu, vodcu, správcu, sudcu, Chalupku, Hlinku, Hodžu ap.

V češtine uchovalo sa v genitíve *-y* (*-e*), na pr. sluhy, hrdiny, správce, soudce ap.

2. datív a lokál: Za pôvodný sufix *a*-kmeňov *-ě* (*ženě, služě*) je teraz vždy analogické *-ovi* (synovi — chlapovi — sluhovi), na pr. gazdovi, družbovi, vodcovi, sudcovi ap.

3. inštrumentál: Pádová prípona *-ou* (*ženojǫ, slugojǫ*) bola nahradená *-om* vzoru *chlap*, na pr. hrdinom, gazdom, vodcom, chlapom ap.

Nie tak v češtine, kde býva *a*-kmeňové *-ou*: hrdinou, sluhou ap., ale u mäkkého kmeňa analogické *-em*: vůdcem, obhájcem, strůjcem ap.

4. množný nominatív: Proti sufixu *-y* (*ženy, sluhy*) je teraz *-ovia* (ako otcovia, zaťovia ap.), na pr. sluhovia, gazdovia, sudcovia ap. Podstatné mená tohto vzoru, čo doznievajú na *-ita, -ista*, prijaly v nominatíve plurálu *o*-kmeňové *-i*, na pr. huslisti, komunisti, husiti; v češtine je *-é*: husité, houslisté, komunisté ap.

5. genitív: Miesto očakávanej podoby bezpríponovej a s predĺženou kmeňovou hláskou (*ženъ > žien*) má vzor *sluha* ako paradigma *chlap* novotvar genitívu na *-ov* (*synovъ — chlapъ > chlapov, slugъ > sluhov*), teda hrdinov, gazdov, vodcov, komunistov ap.

6. datív a lokál: Stratily *a*-kmeňové prípony *-ám, -ách* (*ženamъ, slugamъ — ženachъ, slugachъ*) a nahradily ich analogické sufixy *-om, -och* životných *o*-kmeňov, a tak máme: družbom, gazdom, sudcom — sudcoch, vodcom — vodcoch atď. (Porov. č. sluhům — sluzích.)

7. akuzatív: Za príponu *-y* (*ženy, slugy*) je genitívne *-ov*, prešlé do funkcie akuzatívu, a to podobne ako pri vzore *chlap*, na pr. sluhov, družbov, sudcov, správcov ap.

V češtine neskrsol pochopiteľne novotvar, lebo ho niet ani pri *o*-kmeňoch a zachovalo sa *-y*: sluhy, vladyky; u mäkkých *-e*: panoše, soudce ap.

b) Podstatné mená ženského rodu.

Slovné bohatstvo podstatných mien ženského rodu možno teoreticky tiež rozdeľovať na slová životné (*žena, ryba*) a neživotné (*kniha, ulica*), ale s praktickej stránky toto triedenie nemá nijakej hodnoty, lebo nevplýva takmer na vývin ich skloňovania.

Pri vzore *žena* mohly by sa pokladať iba vari niektoré doklady vokatívu za akú-takú charakteristiku životných slov, hoci, pravda, sú v mizivej menšine v porovnaní s nominatívmi vo funkcii bývalého vokatívu, na pr. sestričko, ženo, milá princezno, ježibabo, stará matko, mamo, babičko ap. (Porov. J. Mihál, Vokatív v slovenčine, Slov. reč I, str. 8 a nasl.)

c) Podstatné mená stredného rodu.

Ani u substantív stredného rodu nemožno hovoriť o vplyve životnosti alebo neživotnosti na skloňovanie; veď jeho slovník tvoria zväčša neživotné slová.

No jednako u živočíšnych mláďat a u pejoratív treba zistiť ojedinelý zjav, ktorý môže súvisieť s vitálnosťou, a to zmenu neutra na slovo mužského rodu u vzoru:

1. *dievča*: kde podstatné meno *knieža* bolo pôvodne iba stredného rodu, a teraz po strate svojho deminutívneho významu, keď neoznačuje kniežacieho syna, ale samého princa, býva i mužského rodu, na pr.: Dobrý knieža umrel.

2. *mesto*: K tomuto vzoru patriace pejoratíva, odvodené od osob-

ných mužských slov, ponechávajú si s príponou *-isko* aj svoj pôvodný rod vedľa novozískaného, na pr. ten chlapčisko — to chlapčisko, ten leňošisko — to leňošisko, ten učnisko — to učnisko ap. Ba dokonca prijímajú tieto pejoratíva aj sufix životných maskulín, na pr. Čo si dal tomu chlapčiskovi?

2. Životné a neživotné tvary prídavných mien.

Ak porovnávame úlohu podstatného mena, ktoré označuje osoby a veci menom a prídavného mena s významom vlastností mien, adjektívum viaže sa obyčajne ako prívlastok k substantívu a len zriedka sa stáva, že má jeho funkciu ako podmet vety, na pr.: Skúpy dva razy kúpi. Zdravý chorému neverí ap. No i v tomto prípade ide vlastne o zjav výslovnostnej ekonomie, o elipsu podmetu „človek", ktorý si v mysli nevdojak doplníme.

Prídavné meno neodlučuje sa teda, ako vidno, od svojho substantíva a je mu podradené svojím tvarom, čo znamená, že shoduje sa s ním v čísle, v rode i v páde. A čo je pre náš problém dôležité, vzťahuje sa táto kongruencia i na životnosť a neživotnosť základného slova, ktoré rozvíja adjektívum. Táto shoda prídavného mena so substantívom v smere vitálnosti javí sa pri akostných a prisvojovacích prídavných menách v týchto pádoch:

1. v akuzatíve singuláru mužského rodu:

a. prídavných mien akostných (porov. *novъjь, božьjь,* a tiež *novajego, božajego*), kde je pôvodná forma pri neživotných, na pr. pekný život, starý dub, cudzí svet ap. a genitív v zástoji akuzatívu pri shode so životnými menami, na pr. pekného človeka, starého učiteľa, cudzieho učňa ap.

b. prídavných mien prisvojovacích; tvar neživotný, na pr. otcov kabát, matkin hnev ap. a životná podoba analogická: otcovho brata, matkinho syna ap.

2. v množnom nominatíve mužského rodu (stsl. *noviji, božiji*), a to:

a. u adjektív akostných pre neživotnú väzbu s akuzatívnym *-y*, na pr. nové domy, zlé zuby, cudzie kvety a pre životné spojenie pôvodné *-í:* noví ľudia, zlí žiaci, boží bojovníci ap.

Pri zvieracích slovách, ktoré počítame k vzoru *dub* alebo *meč*, tvar prídavného mena je neživotný, na pr. zlé voly, dobré kone, švitorné vrabčeky ap.

b. u adjektív prisvojovacích so zámennými príponami: neživotné:

otcove ruky, matkine spevy ap.; životné: otcovi priatelia, matkini synovia ap.

3. v množnom akuzatíve maskulín (stsl. **novyję, *božiję*):

a. u akostných prídavných mien. Tu pôvodný tvar je pri neživotných, na pr. vysoké stromy, nízke ploty, cudzie peniaze ap. a genitívny novotvar u životných, na pr. dobrých chlapcov, zlých učňov, božích anjelov ap. Príklady na zvieracie slová: zlé voly, dobré kone atď.

b. pri prisvojovacích prídavných menách. Zámenná prípona je pri neživotných, na pr. otcove domy, matkine obrazy ap. a složený genitívny tvar pri životných, na pr. otcových priateľov, matkiných synov ap.

3. Životné a neživotné tvary zámen.

Pri skúmaní rozličných druhov zámen so zreteľom na ich tvary životné a neživotné príde sa k zaujímavému poznatku, že sú pre zastupovanie osôb zvláštne zámenné tvary, ktoré voláme zámenami osobnými, ale najmä, že niektoré pronominálne kategorie, ako opytovacie a neurčité, označujú zároveň svojím tvarom, či ide o vzťah k osobám alebo k predmetom, na pr. *kto, voľakto, niekto* atď. proti *čo, voľačo, niečo* ap.

Keď sa dívame na vec s inej stránky, môžeme túto poučku vysloviť aj takto: Zámená bezrodé (*ja, ty, my, vy, kto, čo*), ktoré nerozoznávajú rod, vystihujú životnosť a neživotnosť osobitným tvarom, kým rodové zámená (na pr. *môj, ten, ktorý* ap.) majú iba v niektorých pádoch rozdielne podoby životné a neživotné.

Najlepšie vidno pravdivosť tohto pozorovania pri osobnom zámene *on, ona, ono*, ktoré ako rodové zámeno je v dneskajšej svojej funkcii len čiastočne osobné, lebo nezastupuje iba osoby, ale aj predmety, o ktorých sa hovorí, na pr. Veď ona neváži (hus) ani štyri kilá. Ono (pole) je na úhore ap. Táto blízkosť zámena 3. osoby k veciam môže sa vysvetliť najmä jeho pôvodom ukazovacieho zámena. (Porov. Oberpfalcer, uv. m., str. 235.)

Ako prídavné mená i rodové zámená majú pádové dvojtvary v smere životnosti a neživotnosti v týchto pádoch:

1. v jednotnom akuzatíve zámena:

a. osobného *on* (stsl. *-jь* enkl.). Tu uvádzajú sa dvojaké podoby: α. bezpredložkové: *jeho, ho* a β. predložkové: *neho, -ňho* iba pre životné a *-ň* pre obidva druhy.

b. V našich gramatikách niet nijakej vysvetlivky o úze týchto akuzatívov. Sú to, pravda, genitívy vo funkcii akuzatívu: ‚jeho' prí-

zvučný a ‚ho' neprízvučný. No bez rozdielu sa neužívajú. Akuzatív *jeho* vzťahuje sa len na osoby, na pr. Ja som tam videl (brata). Jeho som poučil o elektrine ap. Akuzatív *ho,* i keď je pôvodom tiež genitív (*jeho* >**j'ho, ho*), býva pri životných a neživotných, na pr. Videl som ho (dom alebo brata). Vyhodili ho (človeka, hrniec) ap. V spisovnej češtine pokladá sa zámeno *ho* v zástoji akuzatívu za podobnú chybu ako väzba „kopl doň" (*do+ akuz.*), ktorá je v slovenčine častá. (Porov. Slov. reč I, 232.) A tak podľa týchto poznámok v paradigme zámena *on* malo by byť pri akuzatíve: *jeho* (živ.), *ho* (živ., neživ.), lebo pri neživotných *jeho* má funkciu prisvojovacieho zámena.

b. prisvojovacích zámen. Pôvodný akuzatív pre neživotné, na pr. môj stôl, tvoj chlieb, váš skutok; analogický akuzatív pre životné, na pr. môjho syna, svojho priateľa, nášho človeka.

c. ukazovacích zámen. Pôvodný akuzatív pre neživotné, na pr. ten strom, tamten skutok, tento dom; analogický akuzatív pre životné, na pr. toho chlapa, tamtoho žiaka, tohoto hráča ap.

d. vzťažných zámen: *ktorý* ako prídavné mená, životné *ktorého,* neživotné *ktorý*; *kto* pôvodom opytovacie zámeno iba pre osoby a *čo* je zaujímavý doklad pre stratu pôvodnej súvislosti s neživotnými, lebo sa v dnešnej spisovnej slovenčine ako spojka vzťahuje na životné i neživotné mená.

2. v množnom nominatíve zámena:

a. osobného *on* [stsl. *oni* (*iže*)]. Rozdiel je tu ortografický: pre životné maskulína je *oni* a pre neživotné *ony.*

b. prisvojovacieho. Životné: moji ľudia, vaši sluhovia, tvoji chlapci; neživotné s príponou akuzatívu: moje peniaze, naše spevy, vaše zisky ap.; v literárnej reči bývajú aj zvieracie mená; moji vrabci, tvoji zajaci, moje kone, tvoje voly atď., ale aj: moje zajace, vaše raky, naše jelene ap.

c. ukazovacieho (stsl. *ti*). Životné so složeným tvarom: tí chlapci, tamtí ľudia, tieto sošity; v spisovnej reči aj zvieracie mená: tí vrabci, tamtí vlci, ale tie kone, tieto voly; ale aj: tie zajace, tamtie raky, tieto jelene ap.

d. vzťažného: *ktorý* ako prídavné mená: životné *ktorí,* neživotné *ktoré,* a *kto* a *čo* sú bez rodu a čísla.

3. v množnom akuzatíve zámena:

a. osobného *on* (stsl. **jě*). Životné majú genitív za akuzatív: *ich,* neživotné analogické *ony.*

b. prisvojovacích (stsl. **mojě*). Životné s pôvodným genitívom, na pr. mojich chlapcov, našich otcov; neživotné s pôvodným zakon-

čením, na pr. moje spevy, naše domy; v spisovnej reči aj zvieracie mená: mojich vrabcov, našich jeleňov, ale naše voly, popri tvaroch: naše zajace, moje vtáky ap.

c. ukazovacích (stsl. *ty*). Životné so složeným tvarom genitívu, na pr. tých ľudí, tamtých hráčov, týchto vojakov; neživotné s pôvodnou a složenou podobou: tie stromy, tie sošity, tie stoly; v spisovnej reči aj zvieracie mená: tých holubov, tamtých zajacov; ale aj: tie zajace, tamtie holuby ap.

d. vzťažných: *ktorý* ako prídavné mená: životné *ktorých,* neživotné *ktorí*; *kto* a *čo* rodu a čísla nemajú.

4. Životné a neživotné tvary číslovieк.

Ak má číslovka iba plurál, rozdiel medzi životnými a neživotnými podobami je v množnom nominatíve a akuzatíve maskulín a ak sa skloňuje v obidvoch číslach, pristupuje k týmto pádom i jednotný akuzatív a súhrn novotvarov je ten istý ako u ostatných mien okrem substantív. Prehľad pádov je s omedzením už uvedených vysvetliviek tento:

1. v jednotnom akuzatíve číslovieк:

a. základnej *jeden* (stsl *jedьnъ*): životný tvar *jedného,* na pr. jedného žiaka, jedného vojaka ap. a neživotná podoba *jeden,* na pr. jeden kostol, jeden dub ap.

b. radových: životné: *prvého, druhého, ôsmeho* atď., na pr. prvého prezidenta, tretieho brata, piateho vojaka ap. a neživotné: prvý deň, šiesty kameň, dvanásty rok ap.

c. druhových: životné sú zriedkavé: *dvojakého, pätorakého, desatorakého,* na pr. dvojakého politika, trojakého človeka ap. a neživotné: dvojaký hriech, sedmoraký piesok ap.

d. násobných: životné sú zriedkavé: *dvojnásobného, štvornásobného, desaťnásobného* ap., na pr. dvojnásobného hriešnika, päťnásobného vraha ap.; neživotné: dvojnásobný podiel, šesťnásobný odklon ap.

b. neurčitých: ako pri prídavných menách, na pr. životné: každého človeka, mnohého žiaka, nijakého smrteľníka ap. a neživotné: každý kameň, všetok piesok, nijaký hriech ap.

2. v množnom nominatíve:

a. číslovieк základných:

1. *jeden*: životné: *jedni,* na pr.: jedni žiaci, jedni otroci ap., neživotné *jedny*: jedny chleby, jedny sošity ap.

2. *dva* až *štyri* (stsl. *dъva*), a to: pre mužské životné *dvaja, traja,*

štyria, na pr. dvaja bratia, dvaja chlapci, traja ľudia, štyria učitelia ap.; pre neživotné *dva*: dva sklepy, dva túzy, tri lety, štyri obloky ap. V češtine niet osobitného tvaru pre životné, a tak: dva žáci, dva vojíni, dva zpěvy, dva sešity, tři hoši, čtyři mistři, tři meče, čtyři zuby ap.

3. *päť* až *deväťdesiatdeväť*: životné: *piati, desiati, siedmi* atď., na pr. piati žiaci, siedmi priatelia, ôsmi poslucháči; neživotné: *päť, sedem, dvanásť* atď., na pr. deväť chlebov, šesť zubov, desať karát ap.

b. číslovieк radových: životné: *prví, siedmi, ôsmi*, na pr. prví ľudia, siedmi vojaci; neživotné: *prvé, druhé* atď., na pr. prvé dni, druhé zuby ap.

c. rozčleňovacích: životné: *pätoria* alebo *pätorí* atď., na pr. pätorí sedliaci, pätoria bratia; neživotné: *pätoro* atď., na pr. pätoro orechov, sedmoro spevov ap.

d. druhových: životné: *dvojakí, štvorakí, desatorakí* atď., na pr. dvojakí ľudia, trojakí poslucháči; neživotné: *dvojaké* atď., na pr. dvojaké rozkazy, desatoraké domy ap.

e. násobných: životné: *trojnásobní, päťnásobní, dvadsaťnásobní* atď., na pr. dvojnásobní zločinci, šesťnásobní vrahovia ap.; neživotné: *dvojnásobné, šesťnásobné* atď., na pr. dvojnásobné tresty, trojnásobné peniaze ap.

f. neurčitých: životné: *mnohí, nijakí, všetci (-cia)*, na pr. mnohí ľudia, nijakí vodcovia, všetci žiaci ap.; neživotné: *mnohé* atď., na pr. mnohé doklady, nijaké tresty, všetky orechy ap.

3. v množnom akuzatíve:

a. číslovieк základných:

1. *jeden*: životné *jedných*, na pr. jedných zbojníkov, jedných učňov; neživotné *jedny*: jedny ploty, jedny zámky ap.

2. *dva* až *štyri*: životné: *dvoch, troch, štyroch*, na pr. dvoch stolárov, troch väzňov, štyroch rybárov; neživotné: *dva, tri, štyri*: dva domy, tri schody, štyri kvety ap.

3. *päť* až *deväťdesiatdeväť*: životné: *piatich, ôsmich, siedmich* atď., na pr. deviatich členov, tridsiatich sediakov; neživotné: *päť, osem, dvanásť* atď., na pr. päť domov, desať sošitov ap.

b. číslovieк radových: životné: *prvých, druhých* atď., na pr. prvých ľudí, druhých voličov; neživotné: *prvé, druhé* atď., na pr. prvé stĺpy, druhé kostoly ap.

c. rozčleňovacích: životné: *pätorých, šestorých* atď., na pr. pätorých chlapcov, desatorých ľudí; neživotné: *pätoro, šestoro* atď.: na pr. pätoro chodníkov, sedmoro hriechov.

d. druhových: životné: *dvojakých, štvorakých* atď., na pr. dvojakých ľudí, trojakých poslucháčov; neživotné: *dvojaké, trojaké* atď., na pr. dvojaké rozkazy, desatoraké ohne ap.

e) násobných: životné: *dvojnásobných, trojnásobných, tisícnásobných* ap., na pr. zločincov, šesťnásobných vrahov; neživotné: *dvojnásobné, trojnásobné* ap., na pr. dvojnásobné, trojnásobné peniaze.

f) neurčitých: životné: *mnohých, nijakých, všetkých* atď., na pr. mnohých ľudí, nijakých žiakov, všetkých učňov; neživotné: *mnohé, nijaké, všetky* atď., na pr. mnohé knihy, nijaké peniaze, všetky spevy ap.

*

Z tohto materiálu o úlohe životných a neživotných slov v našom skloňovaní vyplývajú po celkovom prehľade tieto hlavné faktá:

1. Problém vitálnosti v našom skloňovaní je špeciálne pri mužskom rode.

2. Najväčšie odchýlky zisťujú sa pri tvaroch podstatných mien, no hoci nespôsobila ich všetky životnosť alebo neživotnosť slova, ale aj iné vývinové príčiny, jednako prispely zreteľne k odchodnosti vzorov a s dnešného hľadiska staly sa dôležité pri zisťovaní a hodnotení rozdielov medzi životnými a neživotnými podobami.

3. Najmä tri pády sú pri všetkých druhoch mien nášho skloňovania a majú základný význam pre posudzovanie našej otázky, a to sú: jednotný a množný akuzatív a nominatív plurálu; prvé dva pády majú novotvary, lebo prevzaly genitív do funkcie akuzatívu pri slovách životných a tretí pád prijal podobu množného akuzatívu zasa u neživotných slov podľa pôvodného stavu jednotného čísla. Týmito zmenami skrsol dnešný stav, podľa ktorého genitív a akuzatív životných a nominatív a akuzatív neživotných slov obidvoch čísel sú rovnaké.

4. Ak tieto uvedené tri pády pokladáme za základ našich odchýlok životnosti a neživotnosti, hlavný rozdiel medzi slovenčinou a češtinou je v množnom akuzatíve životných slov, lebo v češtine neprešiel tu genitív do funkcie akuzatívu ako v jednotnom čísle.

Slovenčina naša má svoje vlastné zvuky, ktoré chýbajú iným rečiam, má svoje zvláštne sylláb predlžovanie a skracovanie, svoj zvláštny zvukov sklad, od iných rečí odchodné skloňovanie, tisíc a tisíc svojich zvláštnych slov, v iných rečiach alebo roztrúsených, alebo celkom neznámych, má svoj osobitný sklad slov, čo ju všetko jazykom zvláštnym robí.

Ľudovít Štúr.

Ľudovít Novák:

ĽUDOVÍT ŠTÚR A FONETICKÝ PRAVOPIS.

Jubilejné rozpomienky mávajú obyčajne okrem pietnosti za úlohu pripamätúvať zásluhy vynikajúcich mužov národa a ľudstva. Pri takýchto príležitostiach sa vlastne v duši jubilujúcich obnovujú známe faktá obyčajne iba v novom štylistickom rúchu. Najmä to platí o takých mužoch, ktorých rozličné jubileá sa častejšie opakujú. Stáva sa neraz, že vzdelaná národná spoločnosť už po niekoľkých jubilejných príležitostiach pozná v hlavných črtách pôsobenie, zásluhy a význam jubilantov, hoci ich musí vždy znova a znova pri slávnostných príležitostiach vypočúvať.

No na Slovensku sú v minulosti aj takí národní dejatelia, ktorí budú s tejto stránky vzácnymi výnimkami. Týchto výnimiek najviacej bude pribúdať pri blížiacich sa veľkých jubilejných oslavách vzniku dnešnej spisovnej slovenčiny a vôbec moderného slovenského nacionalizmu. Nejeden pohľad na minulé udalosti bude jubilujúcemu Slovensku akési nóvum, aspoň nóvum v tom smysle, že sa široká verejnosť len zriedkavo dozvedá o spravodlivejších pohľadoch na uzavreté už slovenské vzdelanostné epochy, ktoré nám isté vedecké kruhy veľmi jednostranne a skreslene podávaly a podávajú. Každé takéto menšie či väčšie jubileum nebude musieť opakovať do zunovania všeobecne známe poznatky, ale bude môcť vzbudiť živší záujem práve revíziou starších náhľadov, revíziou, ktorú nevyhnutne žiada dôstojnosť ozajstných, prehĺbených osláv, čo sa musia teoreticky opierať o lepšie poznanie a primeranejšie ocenenie nejedného zjavu slovenskej národnej minulosti.

A medzi tieto nekonvenčné jubilejné možnosti budú musieť patriť aj oslavy Štúrove.

Pri spomienke na stodvadsaťročné výročie jeho narodenín hodno sa prizrieť takýmto nekonvenčným spôsobom i jeho významu pre slovenský pravopis. Táto téma, podnes a práve dnes veľmi aktuálna, ukáže nám nielen Štúra-filologa v inom svetle ako dosiaľ, ale posvieti na niektoré dary ducha, ktoré možno v jeho pôsobení i literárnom diele najsť aj inými, celkom odchodnými rozbormi.

Náš pohľad nebude konvenčný preto, že doteraz sa na Slovensku viacej udržuje vplyvom škôl i literatúry starší náhľad, podľa ktorého by nebolo veľmi vhodné v tomto bode Štúra nejako osobitne vyzdvihovať, alebo azda až oslavovať. No doteraz prevládajúce náhľady vychodily z niekoľkých mylných tvrdení.

Predovšetkým Štúr nebol vraj dostatočne odborne školený. Nebol teda — ako sa hovorievalo — dosť podkutým filologom. Najmä nestačil na ťažkú úlohu vybudovať so stránky jazykospytnej nový spisovný jazyk. Jeho malá schopnosť ukázala sa nielen v nevhodnej gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny rokov štyridsiatych predošlého storočia, ale najväčšmi v jej fonetickom pravopise. Tento pravopis Štúr vybudoval vraj primitívne, v rozpore s duchom slovanských jazykov a proti vedecky jedine správnym zásadám slovanskej jazykovedy. Tým sa stalo, že štúrovčina nebola schopná života v svojej prvotnej forme, pretože nemala všetky znaky a vlastnosti, ktoré potrebuje ozajstný spisovný jazyk.

Záchranu štúrovčiny možno vraj ďakovať Michalovi Miloslavovi Hodžovi. Hodža, odborník v jazykospyte, mal oveľa väčší rozhľad ako Štúr, mal pevnejšiu a istejšiu ruku v úpravách spisovnej slovenčiny. Na teoreticky prehĺbených a vedecky na úrovni vtedajšej slovanskej jazykovedy stojacich zásadách Hodžových mohol potom Martin Hattala v svojich gramatikách postaviť na pevný podklad etymologie celú sústavu novej spisovnej slovenčiny a postaviť ju medzi vedecky ako-tak spracované spisovné jazyky slovanské. Týmto činom bol prenáhlený Štúrov krok najmä v oblasti nedokonalej pravopisnej sústavy fonetickej uvedený na správnu cestu, ktorú bolo treba nevyhnutne nastúpiť, ak mala literárna slovenčina vôbec naďalej jestvovať a ak mala žiť v svojom písomnom živote v duchu slovančiny.

Takéto a podobné náhľady najdú sa v našej odbornej literatúre v hojnej miere nielen dávnejšie, ale aj v časoch poprevratových, ba aj v ostatných rokoch. Ako to často v duchovnom prúdení býva, nejde azda výlučne o výmysel jedného človeka, alebo len o náhľad dnešných odborníkov. Naopak: korene jednotlivých častí spomínaných posudkov často už v definitívnej forme našli by sme v samej epoche štúrovcov. Celý prípad je poučný nielen preto, že sa nekriticky z jedného spisu do druhého prejímaly rozličné mylné odsudky, ale že si novší autori neskontrolovali staršie súdy konfrontovaním vlastných jazykovedných prameňov doby štúrovskej. Okrem toho držali sa starých metod, ktoré nemohly preniknúť k podstate veci a ktoré musely nevyhnutne stierať charakter starších teorií Štúrových a jeho vrstovníkov.

Čo sa dá zistiť revíziou štúrovských jazykovedných problémov pomocou metod modernej lingvistiky?

Predovšetkým sa obráti doterajšie zhodnocovanie Štúra a Hodžu

ako jazykospytcov, pravda, v neprospech Hodžu. Nielen že Štúr mal rozsiahlejšie znalosti z vtedajšej porovnávacej indoeuropskej i slovanskej jazykovedy, ale mal väčší smysel pre jazykové problémy, ako ich chápeme dnes my. Štúr, obdarený jasným logickým myslením, vedel sa zbaviť pri skúmaní spisovnej slovenčiny ako osobitného jazykového systému akéhokoľvek historizmu a so vzácnym porozumením vžíval sa do sústavy nášho jazyka, do jeho stroja, ústrojnosti, ako sa vtedy hovorievalo. Hodža, naopak, zas i na problémy jazykovej sústavy pozeral okuliarmi historie, najmä historie cirkevnej slovančiny a starej češtiny. Svojimi rozbormi vnášal do stredoslovenskej sústavy gramatickej i pravopisnej až umele povymýšľané komplikovanosti, ktorým v reálnom jazykovom svete nezodpovedalo nič konkrétneho. Vidno to nielen na jeho návrhoch, ktoré zdôrazňovaly potrebu gramatických opráv prvotnej štúrovčiny, ale aj na jeho reformnom teoretizovaní v oblasti pravopisnej.

Štúr ponímal pravopis tak, ako by ho ponímal jazykospytec, odchovaný najmodernejšími prúdmi lingvistickými. On si bol dobre vedomý, že pravopis musí sa opierať o ustálenú hláskovú sústavu jazyka. V svojej Nauke reči slovenskej, ktorá vyšla roku 1846 ako prvá gramatika dnešnej spisovnej slovenčiny, umiestil preto kapitolu O vyslovuvaní slov pred oddiel O písaní slov alebo o pravopise. Pravopis chápe takto:

„Pravopis ňič je ňje inšje ako ustálenuo alebo z prjebehu časovjeho do prjestoru preňesenuo visloveňja, t. j. pravopis má tjež vislovit reč ale ňje v čase lež v prjestore. Podla tohoto pravďivjeho pochopu pravopisu on na žjadnom inšom základe stáť ňemuože, len na základe visloveňja. Pravopisi zo starích časou pochádzajúce, pravopisi tak rečenje etimologickje, ňemajú tjež žjaden inší základ ako visloveňja... Pre tú príčinu teda že pravopis na ňičom inšom ako na vislovuvaňí sa ňezakladá, i mi pravopis náš na tomto základe vistavíme. V predchádzajúcom oddeleňí vistavili sme vislovuvaňja v reči našej, v tomto teda buďeme sa len podla neho rjadiť a naň odvolávať."

Čo si predstavoval Štúr pod termínom „visloveňja"? V jeho gramatike najdeme jasnú odpoveď na túto otázku: išlo mu o ozajstný hláskový systém spisovnej slovenčiny, ako by sme modernou terminologiou povedali o — systém fonologický. Na rozdiel od Hodžu, ktorý v samohláskovom systéme slovenčiny uvádzal nielen neobyčajne veľké bohatstvo samohlások, ale aj dvojhlások, trojhlások a jednu štvorhlásku a ktorý si v sústave spoluhlások trúfal od-

pozorovať rovnako početné spoluhlásky, Štúr pokladal za jednotku iba také hlásky, ktoré boly autonomnými členmi hláskovej sústavy tej formácie strednej slovenčiny, ktorú on a jeho družina pozdvihli na reč literárnu. Išlo mu len o tie hlásky, čo sú aj jednotkami s hľadiska jazykového povedomia. A v tomto jazykovom povedomí je zaistená dostatočne ostrá rozhraničenosť hláskových jednotiek zasa tým, že jednotlivé hlásky v slovách a tvaroch sú nositeľmi jazykových funkcií. Inými slovami: majú rozlišovať slová a tvary medzi sebou. A keďže v každom jazyku ide len o obmedzený počet takýchto hláskových symbolov, je aj v jazykovom povedomí len isté množstvo t. zv. foném, ktoré sa medzi sebou nemôžu pliesť v jazykovom povedomí.

Toto stanovisko hájil prakticky i Štúr, keď nehľadal pri grafickom zaznačovaní strednej slovenčiny, o ktorú išlo, nejaké príliš jemné výslovnostné zvláštnosti, ako to robil Hodža. Bolo to správne, pretože pre hovoriace kolektívum nie sú v jazyku podstatné drobné odtienky, ktoré možno v jazyku vybadať jemným sluchom alebo fonetickým štúdiom, najmä pomocou strojových záznamov. Chcieť v pravopise vyznačovať všetko, čo by sa takto dalo zistiť v zvukovej realizácii jazyka, muselo by viesť k zložitej transkripcii s premnohými komplikovanými grafickými znakmi, ako to robila experimentálna fonetika. A v pravopise nejde o takúto fiktívnu presnosť, pretože spomínané nuansy nemajú pre jazyk ako taký nijakej hodnoty. Pravopis musí teda zachytiť iba základný fonémický inventár jazyka, t. j. ten obmedzený počet hláskových symbolov, ktoré žijú v jazykovom povedomí hovoriaceho kolektíva a ktoré umožňujú akékoľvek dorozumievanie sa rečou.

Štúr teda mal na mysli jednotlivé fonémy novej spisovnej slovenčiny, keď hľadal pre jednotlivé hlásky príslušné literné náhrady v písme. Pritom sa držal zásady, že každá hláska — my by sme povedali: fonéma — musí mať vždy a všade osobitnú literu — my by sme povedali: grafému. Teda ak sa, povedzme, pre hlásku *a* vezme litera *a*, treba ju písať vždy tam, kde sa *a* vyskytuje v slovách. Podobne literu *ď* treba písať všade tam, kde sa hláska *ď* vyslovuje. V tomto teda musí byť pravopis dôsledný.

Z tejto zásady vyplýva druhá: nielen že každá hláska má iba jednu literu vždy a všade, ale pravopis nepripúšťa osobitné litery pre také fiktívne „hlásky", ktoré v jazyku vlastne vôbec neexistujú. Na pr. Štúr neprijal do svojho systému pravopisného literu *é*, ktorú písal v istých prípadoch Hodža, pretože v slovenčine dnes niet ni-

jakej osobitnej hlásky alebo dvojhlásky, ktorá by sa mohla zachytiť literou *ě*.

Tak sa stalo, že Štúr mal pre sústavu samohláskovú iba tieto litery: *a, e, i, o, u*. Podobne pri dlhých samohláskach, ktoré označoval vždy jednotným systémom, t. j. čiarkou: *á, í, ú* (*é* a *ó* bolo skoro výhradne len v cudzích slovách) a *ŕ, ĺ*. Pôvodná neopravená štúrovčina v rokoch štyridsiatych predošlého storočia nemala ani hlásky, ani litery *ä* a nemala ani litery *y*. To preto, lebo Štúr *ä* do spisovnej reči neprijal a hláska *y* v strednej slovenčine nejestvovala.

Dvojhlásky označoval takto: *ja, je* a *uo*. Dvojhlásky *iu* v štúrovčine nebolo, keďže uzákonili tvary znameňú, božú. Mohla by vzniknúť síce námietka, že *i* v dvojhláskach *ja* a *je* nepíše sa ako inde s literou *i*, ale *j*; no táto námietka by zabúdala na to, že v slovenčine *i* a *j* predstavujú s hľadiska jazykového povedomia jednu fonému, pri ktorej sa cíti rozdielnosť iba v slabičnosti a neslabičnosti. Kým *i* v slovách *i*dem, m*i*lá, kost*i* je samo nositeľom slabiky, pri dvojhláskach *ia* a *ie* tvorí slabiku dovedna s *a* a *e*, pričom pre mnohé príčiny tieto ostatné hlásky prevažujú a približujú teda poňatie *i* v týchto dvojhláskach k poňatiu *j*, t. j. neslabičného *i*. Na veci nič nemení fakt, že Štúr volil toto písanie s ohľadom na správnu, ortoepickú výslovnosť, hoci si bol dobre vedomý, že by podľa prijatého princípu bolo lepšie písať *ia, ie*: „Vlastňe i dvojhláski *ja, je*... malibi sa písať: *ia, ie*..., lež i tu abi visloveňja bolo vernuo a sa mjesto dvojhláski dve samohláski ňečítali lepšje buďe prvjeho sa držať."

V sústave spoluhlások treba spomenúť, že *d, ť* a *ň* písaly sa vždy s mäkčeňom (i v tlači sa dávala prednosť dlhý čas výrazným mäkčeňom pred menej jasnými čiarkami) bez ohľadu na nasledujúce samohlásky. Tak sa písalo *ňe*mám, i*ďeťe*, *ďjeťa*, nie ako dnes *ne*mám, i*dete*, *die*ťa, hoci výslovnosť sa vôbec nezmenila. Iba *ľ* sa nepísalo. No to bol ten istý prípad, aký sme už videli pri hláske *ä*. Štúr *ľ* do spisovnej reči neprijal, nebolo teda potrebné osobitne vyznačovať túto hlásku, v literárnom jazyku neexistujúcu.

Pri spoluhláskach bola zasa iná zdanlivá výnimka: kým v slovenčine je jediná fonéma *v*, realizovaná foneticky alebo pernozubným *v*, alebo bilabiálnym *w*, blízkym krátkemu *u*, a kým teda by sa mala vždy vyznačovať rovnako literou *v*, Štúr píše okrem prevažného *v* v prípadoch, ako pra*v*da, sino*v*skí, králo*v*, cirke*v*, aj *u*: viedo*u*, viďe*u* (vyjmúc typ rekn*uv*, zavjazn*uv*), slávo*u*, krásno*u*. No i tu si Štúr jasne uvedomuje, že by sa malo písať nie *u*, ale vždy

len *v*: „ňemalobi sa písať *vjazau, kráčau, hrjau, mišljenkou, rjekou, prácou,* ale *vjazav, kráčav, hrjav, mišljenkov, rjekov, prácov* lež i pre jednostajnosť s druhimí i pre to abi spoluhláska „v" na konci zljemu visloveňú príčinu ňezavdala a s „f" sa ňemjetla, lepšje buďe keď len pri prvšom ostaňeme." Teda i tu rozhodoval u Štúra ohľad na výslovnosť a ani táto zreteľná výnimka nijako podstatne nenarúšala jednotu štúrovského pravopisu. Naopak, mala isté výhody ortoepické.

S tohto systémového hľadiska môžeme teda smele tvrdiť, že Štúrov pravopis bol dokonalým pravopisom foneticým, alebo, ako by sme dnešnou terminologiou povedali: fonologickým. Takýto pravopis mal veľkú výhodu pre spisovnú reč, ktorej poslaním malo byť predovšetkým osvetovými prostriedkami vyburcovať národné povedomie Slovákov. Bol to teda pravopis ozaj ľudový, nearistokratický. Bol dokonca ešte ľudovejší ako pravopis bernolákovský. A pokým ide o jeho hodnotu s hľadiska presnosti a jasnosti, bol to jeden z najlepších pravopisov slovanských vôbec, výhodnejší ako pravopis český alebo dnešný ortografický systém slovenský.

Ako je možné, že sa tento znamenitý štúrovský pravopis neudržal a že musel ustúpiť opravám hodžovsko-hattalovským?

Rozhodlo veľmi mnoho okolností, z ktorých na tomto mieste spomenúť možno iba niektoré.

U mnohých, ako dosvedčujú rozličné úryvky z listov a publikácií súčasníkov, zavážila tradícia biblickej češtiny a analogia iných slovanských jazykov. Pravopis bez ypsilonu na pr. pokladali za príliš primitívny a za málo slovanský. No tento dôvod by nebol prevážil. Najväčšiu „zásluhu" o zmeny má Michal Miloslav Hodža, ktorý najmä svojím latinským spisom Epigenes slovenicus z r. 1847 vzbudil u svojich vrstovníkov dojem veľkej učenosti, ktorá mu i napotom zaručovala možnosť autoritatívnych teoretických zásahov do osnovy štúrovčiny. Neskôr hlavne potreba sjednotiť sa v pravopise donútila v ťažkých porevolučných rokoch Štúra ustúpiť niektorým návrhom Hodžovým, aby sa mal ohľad i na etymologiu jazyka, t. j. na staršiu historiu jeho hlások a tvarov.

No toto sjednotenie bolo vykúpené priveľkou obeťou: skoro všetky reformy hodžovsko-hattalovské znamenajú značné zhoršenie štúrovského pravopisu, ba zväčša aj porušenie gramatického systému pôvodnej štúrovčiny. Pravda, ako sme už vyššie spomenuli, v očiach dejepiscov našej vzdelanosti naopak išlo o nevyhnutné

zlepšenie, ktoré muselo prísť, ak mala zo štúrovčiny vzniknúť kultivovaná spisovná reč. A len opustenie fonetizmu a návrat k etymologii mohol vraj spisovnú slovenčinu zachrániť od nebezpečných zmätkov, ak nie od zániku vôbec.

Najsugestívnejšie musel zapôsobiť od samého začiatku bojov o reformu ostrý odsudok štúrovského pravopisu so strany Hodžovej. Hodža tvrdo nazval Štúrov pravopis „monstrum horrendum, informe, cui lumen slavicum ademptum est", lebo veď takýto pravopis „pred súdom slavianskej filologickej kritiky nikdá neobstojí". Tento náhľad prejímali potom jazykospytci i literárni historikovia, čo bolo umožnené hlavne okolnosťou, že čím ďalej, tým viacej prevažoval vo vlastivedných odboroch zreteľ historický nad skúmaním jazykových zjavov ako takých, teda s hľadiska súčasného.

No je pritom zaujímavé, že ak podrobíme vedeckej kritike komplikované a príliš hľadané teorie Hodžove, vidíme nielen to, že sa ich väčšina nedá vôbec udržať, ale i to, že Hattala, ktorý mal za úlohu Hodžove teorie v svojich prvých gramatikách uviesť do života, Hodžu neraz mylne pochopil a podľa toho potom opravu uzákonil.

Tak sa stalo, že do spisovnej slovenčiny vnikly nové dve hlásky: *ä* a *ľ*, čo znamenalo i skomplikovanie pravopisu pre väčšinu hovoriacich spisovnou slovenčinou, pretože najmä *ä* vyslovuje sa dnes už len v nepatrnom zlomku stredoslovenských dialektov. Prijatie hlásky a litery *ä* bolo ústupkom nie tak nárečiam ako vtedajším, často mylným náhľadom jazykospytným, ktoré chcely mať slovenské *ä* za bývalú prednú nosovku cirkevno-slovanskú.

Príkladom pre pochybné teoretické úzadie pri reformách hodžovsko-hattalovských môže byť odstránenie jasného písania *uo* pre dvojhlásku *uo* (v prípadoch, ako: v*uo*la, k*uo*ň) a nastolenie menej vhodného, pretože najmä oproti *ie, ia* a *iu* nesymetrického písania *ô*, ktoré robí dojem, že ide o akúsi dlhú samohlásku, nie o dvojhlásku. Stalo sa to tak, že Hattala, ktorý dvojhláskovú povahu *uo* nepochopil, prejal zo spomínaného latinského Hodžovho spisu najslabšiu časť pochybeného Hodžovho fonetického a grafického teoretizovania, dal sa ním presvedčiť a uskutočnil i prakticky zmenu. Je zaujímavé, že v praxi sa i sám Hodža pridŕžal vhodnejšieho spôsobu písania, totiž *uo*, nie *ó*, ktoré má v svojich návrhoch a ktoré potom prejíma Hattala tak, že mení čiarku nad literou *o* na striešku, vokáň (teda z *ó* na *ô*). Netreba podrobne uvádzať dôvody pre tvrdenie, že nastolenie *ô* bolo zrejmým zhoršením štúrovského pravo-

pisu, ničím neodôvodneným, medziiným aj preto, že pre literu *ô* v grafickom systéme našej spisovnej reči niet nikde inde páru. Toto zbytočné skomplikovanie nemohlo sa nijako vyvážiť čiastočným zlepšením pri dvojhláskach: *ja* a *je* sa začaly písať ako *ia*, *ie*; podobne nová dvojhláska *iu*, ktorú definitívne zaviedol Hattala v prípadoch, ako žit*iu*, cudz*iu*.

No najväčšie zhoršenie a skomplikovanie štúrovského pravopisu možno vidieť v reštaurácii ypsilonu, ktorý v liternom inventári pôvodnej štúrovčiny vôbec chyboval.

Bolo by treba veľa miesta na podrobnejšie osvetlenie teoretických úvah, ktoré svojho času pripravily luxusný návrat ypsilonu do spisovnej slovenskej grafiky. Stačí azda, ak spomenieme, že zasa tu išlo o mnohé nedorozumenia, o chybné poňatie úlohy pravopisu, o mylné zamieňanie pojmov „hláska" a „litera", o nekritickú úctu ku grafickému systému cirkevnej slovančiny a češtiny, o nepochopenie pomeru predchádzajúcich mäkkých spoluhlások *ď*, *ť*, *ľ* a *ň* k nasledujúcim „zmäkčujúcim" *i*, *e* a *i*-ovým dvojhláskam, o nemiestne stotožňovanie grafického znaku pre mäkkosť, mäkčeňa, v štúrovskom pravopise s mäkkým jerom, jeríkom *ь* cirkevnej slovančiny, o premrštené rozlišovanie dvoch kategorií liquidae-solidae v samohláskovom systéme slovenčiny atď., atď. Reštaurovanie *y* žiada vraj kategoricky slovanský duch slovenčiny. Označovať mäkkosť na spoluhláskach a zbavovať tým osobitného charakteru rozdiel samohlások *i* a *y*, bolo by údajne toľko, ako zabiť ducha, aby ožilo telo.

Kým teda v štúrovčine bolo možno pri písaní pridržiavať sa praktického hesla „píš, ako hovoríš", t. j. každé *i* sa písalo vždy len *i* a každé *ď*, *ť*, *ň* sa vyznačovalo rovnako vždy mäkčeňom, v opravenej slovenčine hodžovsko-hattalovskej zbytočne sa musí každý naučiť celé nesústavné množstvo slov, kde sa píše tvrdé *y*, a okrem toho si musí osvojiť komplikovaný systém písania ypsilonu v skloňovaní a časovaní, kde ostala nejedna nelogičnosť v krížení rozličných, viac-menej umelých pravopisných zásad.

No zhodnocovať, hoci zväčša negatívne, neskoršie zmeny v slovenskom pravopise, to je už iná úloha. Napokon konštatujeme ešte raz, že hodžovsko-hattalovské zmeny znamenaly v prevažnej miere i pre pravopisný systém našej reči zhoršenie oproti pravopisu prvotnej štúrovčiny.

Ale nielen to. Zmeny znamenaly rovnako stratu svojráznosti slovenského pravopisného systému, najmä v smysle

grafickom, v porovnaní so spisovnou češtinou. Ak vec obrátime, môžeme povedať, že návrat k štúrovskému pravopisu, najmä pokým ide o vylúčenie litier *y* a *ô*, vrátil by spisovnej slovenčine svojrázny, priezračnejší a preto ľahší pravopisný systém, čo pri knižnom jazyku, kde optická stránka je tak nesmierne dôležitá, nemôže byť ľahostajné pre našu demokratickú národnú kultúru s takou nesmiernou dávkou ľudovýchovných funkcií.

Blížiace sa oslavy storočného výročia založenia spisovnej slovenčiny družinou Štúrovou zaslúžia si, aby sa o tomto návrate začalo už raz sústavnejšie uvažovať, najmä keď tu už sú položené i prvé teoretické základy historickým i synchronickým skúmaním, ktoré treba najmä pre dnešný systém zdokonaliť spoluprácou jazykospytcov a praktikov, predovšetkým pedagogov. Obnovenie všestranného štúdia vlastných pravopisných problémov slovenských, najmä v oblasti grafickej, bude jednou z tých vďačných úloh, ktoré čakajú v najbližších rokoch na mladú slovenskú vedu. A splnenie i tejto úlohy najlepšie bude môcť dokumentovať naše porozumenie pre pravopis prvotnej, nezreformovanej slovenčiny, ktorého nevšednú úroveň i vysokú hodnotu môžeme ďakovať Ľudovítovi Štúrovi.

Ján Mihál:

POZNÁMKY.

Revúca. — Toto miestne meno skloňujeme podľa Pravidiel slovenského pravopisu, teda *do Revúcej, v Revúcej*; aj v ľudovej reči skloňuje sa podľa prídavného mena *horúca*. Už *Tri Revúce* (v Liptove) skloňujeme podľa množného čísla slova *práca*: *do Revúc, v Revúcach* a pod.

Odporúčať, doporúčať. — Ide o úzus uvedených slov v tomto kontexte: „Spisy sa predostierajú najvyššiemu súdu s dobrozdaním, že sa *nedoporúča* žiadosť odsúdeného o zahľadenie (miesto správneho: *zahladenie*! Pozn. autora článku) trestov uvedených v usnesení krajského súdu v L., cestou milosti, a to zo správnych jeho dôvodov." — Súd môže prosby odsúdencov buď *odporúčať*, buď *neodporúčať* na milosť, ale listiny, písma, *doporučujeme* na pošte. Teda dobré sú oba výrazy, len funkčne ich treba rozoznávať. Namiesto „cestou milosti" môže byť celkom dobre *omilostením*.

Obľahčovať a **poľahčovať.** — V hovorovej reči máme frázu *ale sa mu poľahčilo* a pod., nuž za mať. „enyhítő körülmény" môžeme mať smele *poľahčujúca okolnosť* a za „súlyosbító körülmény"

zasa *priťažujúca okolnosť*. Slová *obťažovať, obťažujúci* upotrebúvame aj v smysle nášho *unívať, unívajúci*. V Slováku zo dňa 15. sept. 1935 v úvodníku správne písali *okolnosť a dáta poľahčujúce a priťažujúce*, hoc i tam píšu vše (21. sept. t. r.) „zabavit" m. *zhabať*: „súd zabavil".

Strany. — Istý čitateľ sa spytuje, či uvedená predložka platí v slovenčine v smysle „... že obžalovaný uzavrel smluvu s týmto svedkom strany využitkovania svojho lesa." Už v Ľupčianskom „Protocolle" z roku 1587 čítame „strany otyžny", z r. 1588 „strany Climanta Kottčowskeho domu", z r. 1591 „strany neyakowich drew", z r. 1593 „ktery to su se dobrovolne mezy sebow strany otnyho statku porovnaly"; v t. zv. „Počte vinnej" z r. 1673 tiež čítame „Nemcom chodicim strany drewa" str. 2, na str. 8 tamže „K p. Miklossowj strany furow"; v t. zv. „Počte pivnej" z r. 1673 čítame „Strany chmela do Lubetoweg chodicim." — Z uvedených citátov pôvod predložky *strany* je viditeľný. No má ho i Tvrdého slovník, hoci pozmenene v „*straniva*" a má ho i Kálal. Ale u Tvrdého čítame pod heslom „týkať sa" i toto: „Čo sa týka jeho rodu", kde *čo sa týka* s genitívom predmetu môže zodpovedať i predložke *strany*.

Netknutý. — Čo do gramatickej správnosti tohto adjektíva nemôžeme nič nadhodiť. Je dobré. Len k vôli výslovnosti odporúčame písať a hovoriť *nedotknutý*, veď ľud vraví tiež *dotknúť* a nie „tknúť", preto rozhodnúť sa treba pre tvar *nedotknutý*.

Povýšiť trest? — Ale hádam len nie!? Tvrdý píše: Bol na univerzite za doktora povýšený. Kto sa povyšuje, býva ponížený. — Teda taký je význam slovesa *povýšiť, povyšovať*. Tamže čítame; Tvrdosť železa *zvyšujeme* kalením. — Keď tvrdosť zvyšujeme, nuž i *trest* môžme len *zvýšiť*. Vo vete s vecným predmetom sloveso *zvýšiť* pýta svoj predmet do akuzatívu a znamená to, čo nem. erhöhen, maď. felemelni; vo vete bez vecného predmetu sloveso *zvýšiť* = zostať, maď. maradni, nem. übrigbleiben. Na pr. Darebákovi zvýšili trest. Zvýšily nám štyri groše.

Pomíňať. — Vraj „a tento výrok prvého rozsudku sa vôbec *pomíňa*"! Slovák túto vetu nemôže rozumieť. Poznáme sloveso *minúť* a k nemu iteratívum *míňať* alebo dokonavé *pomíňať*. A môže *sa pomíňať kupcom tovar*, ale „výrok prvého rozsudku" sa naozaj nemôže „pomíňať". Za české „pomíjeti něco" máme *obísť, obchádzať niečo*; teda spomenutá veta mohla i mala vyznieť takto: 1. *a tento výrok... sa vôbec obchádza*, alebo 2. a tento *výrok... sa premíňa* (od preminúť; termín srbochorv. i č. *prominuti-prominouti*),

alebo 3. *od tohto výroku... sa upúšťa* (od *upustiť*, termín ruský i č.). Slovák najľahšie porozumie sub 1. a 3. uvedenému.

Na tvári miesta. — Nepovedal by som, že za „facies loci" musíme mať nasilu „tvár miesta", keď nám stačí *na mieste* alebo — keď už tak — *na mieste samom, na mieste činu* a pod.

Neht či **necht?** — Etymologicky by sme mali písať *neht-nehet*, tak ako *deht-dehet*. Ale skoro všetci spisovatelia píšu len *nechet-nechty, dechet-dechta* a ľud tiež tak vyslovuje. Nuž budeme ho písať nie podľa Pravidiel, ale podľa úzu: *nechet*. Veď keby sme sa húževnate chceli držať etymologie, nuž by sme za csl. *nogъtь* museli písať a hovoriť „noheť-nohoť", ale také dačo u nás nepočuť. I poľština i srbochorvátčina si spravily nokieć-nokat, teda pôvodné *g* zamenily na *k*, nuž my tiež môžeme *g* zameniť na *ch* podľa skutočnej výslovnosti.

Prepustenie či **vypustenie.** — V rozprávke „Bača a šarkan" zo zbierky Dobšinského čítame: „zahrozil sa had bačovi, keď ho vypúšťal" (z jaskyne, kde bol zavrznutý); podobne u Tajovského IV, 72: „Vypustený, Matúš celý ostarený,... zastal pred bránou areštu." Teda *na slobodu* len *vypúšťajú* tých, čo si svoje odsedeli. *Z roboty, z úradu prepúšťajú*. Žarnov má báseň *Ste prepustený* (Stráž pri Morave 26), kde slovo *prepustený* je na mieste. Hovorievalo sa, pravda, i *vypovedali ho z roboty, vypovedávali z úradov* a pod., čo správnejšie označovalo *nie dobrovoľné* zanechanie roboty, úradu. Veď *prepustiť* neznamená, aspoň nemusí znamenať, nedobrovoľný odchod z roboty, z úradu. Porovnajte: *Vy ste prepustený* a *vy ste vypovedaný*.

Sudkyňa? — Spomenutý náš priateľ by rád vedieť, ako volať sudcov ženského pohlavia. Úradne ich vraj menujú za sudcu. Úrad si ľahko poradí: napíše Pani X. Y., okresný sudca, *hlavný súdny radca* (len „vrchný" nie!) a vec je vybavená, ale čo v súkromnom styku? Asi nepozostane nám inšie ako koncovka *-kyňa* podľa *zradca-zradkyňa* bude *sudca-sudkyňa, vodca-vodkyňa* a pod.

Vtedy, keď sa tvorily tie termíny, nemysleli na to, že voľakedy môžu stať sa i ženské sudcami a vodcami. Sama koncovka *-bca*, ktorou je utvorené podstatné meno *sudca*, má tú istú funkciu ako sufix *-bcь*, ktorý máme na pr. v slove *lovec* a ktorému zodpovie koncovka ženského rodu *-ica*. Ale ani tak nič nezískame, lebo k *lovec* fem. **lovica* je nesmysel, skôr znesieme *lovkyňa*. — Keď máme *jazdec-jazdkyňa, strážca-strážkyňa,* nuž môže sa prijať i *sudca-sudkyňa*. (Porov. v tomto čísle SR upozornenie na str. 61 a v Rozličnostiach.)

Jazevčí-jazvečí. — V Zechentrovej Lipov. maši (str. 23) čítame *jazvečou kapsou*, hoc Laskomerský má slovenčinu nie práve bez bohemizmov a germanizmov, ale nijakovsky mu neprišlo na um napísať „jazevčou kapsou". Do Pravidiel vovliekol ‚jazevca-jazevčí' Vážný. Do čítanky Lipa I., ktorá je obecaná pre I. tr. slovenských mešť. škôl, autor knihy akoby nároćky vložil tvary „jazevca-jazevcom".

Mreňa-mreň. — Vo voľaktorom Lichardovom kalendári (ako udal ústne p. inšp. Rapoš) bolo toto: Hore Váhom, dolu Váhom letí *mreň*, milujem ťa, môj slovenský drahý kmeň. Teda *mreň* mužského rodu. Podľa ústneho rozhovoru s p. spisovateľom Tajovským v Nemeckej, v Dubovej je tiež *mreň*. Toto ako doplnok k Slov. reči IV, 24.

Pošetilý-pošetilec = pochabý-pochábeľ. — V preklade Wildovho Vejára, čo hrali v bratislavskom Národnom, čítal som nenašské „pošetilý". U Vajanského (X, 199) som našiel našský výraz, *pochábeľ*, ktorý navlas zodpovie č. pošetilcovi. Podobne ho má i Timrava v knižočke „Všetko za národ" (str. 56). U Kálala čítame za naše *pochabec*, *pochábeľ* č. ztřeštěnec, hlupák; *pochabiť sa* (sic! hoc je *pochabieť sa*!) je č. ztřeštiti se, poblázniti se; *pochabosť* č. ztřeštěnost; *pochabý* č. potrhlý, nerozvážný, ztřeštěný. To nie. Kálal mohol slovenské *pochábeľ*, *pochabý* vystihnúť veľmi dobre českým pošetilec, pošetilý, veď z uvedeného ním príslovia „*mladosť — pochabosť*" sa mu to ponúkalo. Za č. ztřeštěnec máme *jašo*; ztřeštěný-*zjašený*. — V tom preklade čítame ešte takéto ozdoby: zdrtený m. *zdrvený*, *zdrúzganý*; akonáhle m. *len čo*; kočka m. *mačka*. (Všetci slovenskí spisovatelia píšu len *mačka*. raz som našiel u Paulinyho-Tótha (I, 57) slovo „kočka", ale tamže na tejže strane čítame i *mačka*. Ináč Kukučín, Tajovský, Jesenský, Vansová, Šoltésová, Rázus a iní majú len *mačku*; u čerta m. *do čerta*; obnos m. *suma*; nádhera m. *veľkoleposť*, *prelesť*; nabídka m. *ponuka*; uškliebajú (sic!) m. *uškŕňajú*; jednajú m. *rokujú*, *pokonávajú*, *konajú*.

Uznajme: akokoľvek sme na samostatnosť a svojráznosť nášho národného jazyka hrdí, slovenčiny odborne znalý Slovák žasne nad záplavou čechizmov, ktorými je slovenčina presiaknutá. Malo by nám viac záležať: ani hlásky sa nevzdať! — Kto sa vzdá hlásky, ten sa vzdá aj celého slova a konečne ostane ľahostajný oproti samej národnej reči slovenskej. Tomu bude jedno: slovensky alebo neslovensky hovoriť. *Štefan Hlavatý.*

Do 15 dní-za 15 dní. — Hovoríme: *za deň za dva, za dva-tri mesiace, za štyri-päť rokov* ap. Takto označujeme lehoty v plynúcom toku časovom bez kalendárneho vymedzenia. V našej právnickej terminologii sa tento spôsob správneho označovania lehôt vždy nerešpektuje a namiesto *za päť dní* hovorí a píše sa aj „do päť dní" ap. Ak nám záleží na tom, aby naša právnická terminologia bola presná, musíme i v tomto prípade preskúmať, ktorý zo spomenutých zvratov najlepšie zodpovedá odbornej terminologii, prípadne aký je rozdiel medzi výrazmi *za päť dní* a *do päť dní.*

Keď máme nejakú pochybnosť o tom, či je skúmaná fráza správna, hľadáme poučenie v ľudovej reči, ktorá nás spoľahlivo poučí, alebo dá nám aspoň pevné oporné body, na základe ktorých môžeme vysloviť správny úsudok.

Náš ľud hovorí: skosíme lúku *za hodinu*; vyrúbeme horu *za týždeň*; postavíme chyžu *za mesiac*, čo značí istý časový úsek bez bližšieho kalendárneho označenia, t. j. pri označovaní tejto lehoty nevie sa ešte, kedy sa presne začne hodina, týždeň alebo mesiac. Začiatok lehoty stanoví sa zvlášť, alebo stanoví ho okolnosť, o ktorej sa ešte nehovorí. Označenie začiatku dá lehote presné časové vymedzenie.

Objasním to na príkladoch: skosíme lúku za hodinu — od druhej do tretej; vyrúbeme horu za týždeň — od prvého do siedmeho marca; postavíme chyžu za mesiac — od prvého do tridsiateho prvého mája.

Tieto príklady jasno a zrejme svedčia o tom, že pri označovaní lehôt inú funkciu má predložka *za* a inú predložka *do.*

Príklady: zaplatíme dlh *do 20. júna*; svozíme seno ráno *do ôsmej*; utŕžime 100 korún *do večera*; budeme na kurze *do konca roku* ap. sú iste správne s rečovej stránky, lenže neoznačujú iba istý časový úsek vo všeobecnosti, ale hneď ho aj presne kalendárne vymedzujú.

Keď súd stanoví lehotu, často sa nevie, kedy sa začína a vyprší, a preto stanoviť ju možno len použitím predložky *za.* Ale i keď sa vie, kedy sa lehota začína, lež súd ju kalendárne nevymedzí, tak i vtedy takáto lehota stanoviť sa dá správne len predložkou *za.*

Začiatok lehoty, stanovenej predložkou *za*, počína sa podľa súdnej praxe alebo dňom po vyhlásení, alebo po doručení rozsudku. Deň vyhlásenia sa síce vie, ale keďže sa tento kalendárny moment

pri stanovení lehoty zvlášť nespomína, tak stanovenie lehoty deje sa i v tomto prípade predložkou *za*. Pri stanovení lehoty nepadá na váhu, kedy bude rozsudok doručený, začiatok lehoty je teda kalendárne neurčitý a preto lehotu stanoviť možno len pomocou predložky *za*.

Že súd môže lehotu i kalendárne vymedziť a že to urobiť môže len predložkou *do*, to už nasleduje z povedaného. V tomto prípade teda správna štylizácia vyžaduje, aby sa lehota stanovila na príklad takto: *zaplaťte do 15. decembra*.

Lehoty správne stanovia sa takto: *zaplaťte za 15 dní; zaplaťte za 15 dní do 15. januára; zaplaťte v lehote od 1. do 28. februára; zaplaťte od vyhlásenia rozsudku za 15 dní; zaplaťte od doručenia rozsudku za 30 dní.* — Frázy, ako „zaplaťte do 15 dní, do troch mesiacov" ap. nie sú presné so stanoviska právnickej terminologie.

Súd trest „povyšuje"- zvyšuje. — Jeden súd „povyšuje", druhý *zvyšuje*. Tak sa zdá, že sa u nás nejaká rozmanitosť vše najde, aby sa dostatočne uplatniť mohly štylistické zvláštnosti podajedných slovenských osnovných síl. Je síce pravda, že konceptný papier je veľmi trpezlivý oproti podobným štylistickým rozmarom a samopašným rečovým výkyvom, lež jednako s prípadu na prípad ozvať sa musíme proti takýmto rečovým lajdáctvam. Ani trpezlivosťou konceptného papiera neslobodno poškodzovať tú časť našej právnickej terminologie, ktorú už pokladáme za ustálenú.

Povýšiť, povyšovať, povýšenie značí postup v hodnosti, odmenu a vyznačenie za zásluhy, za vykonanú prácu ap. *Zvýšiť, zvyšovať, zvýšenie* môže byť fyzickým zdvihom zdola nahor, môže byť vzrastom objemu, výmeru a rozmeru ap. — *Dôstojníkov povyšujeme, a ich plat zvyšujeme,* lež *trest sa dá len zvýšiť,* nie „povýšiť".

Toto isté platí v patričnom smysle aj o slovách *ponížiť, ponižovať, poníženie* a *znížiť, znižovať, zníženie*.

Súkromé právo-súkromné právo. — U nás, keď sa niekto priučil druhým slovanským jazykom, pokladá si za povinnosť obdariť spisovnú slovenčinu aspoň nejakou inoslovanskou maličkosťou na dôkaz toho, že jeho znalosti siahajú hen za hranice nášho rečového celku. Myslia si, že slovenčina znesie každý náhodilý nános, no zabúdajú na to, že i cudzie perly sú smeti, keď sú pohodené na nepravom mieste.

Slovenčina nepozná slova „súkromý" a preto nemôže sa hlásiť ani k termínu „súkromé právo". Nám plne stačí náš starý termín *súkromné právo*, takže nie sme náklonní urobiť spomenutej novote

nijaké ústupky. — Terminologia nestrpí staré dvojtvary, tobôž dvojtvary nové!

Po rozume ustanovenia paragrafu. — Hovoriť o niečom „po rozume paragrafu" je prinajmenej odvážne, lebo — ako vieme — sám paragraf rozumu nemá. Paragraf môže mať smysel, a môže byť bez smyslu, podľa toho, či je napísaný rozumne alebo nerozumne. Frázy, ktoré si nárokujú trvalé miesto v odbornej vedeckej spisbe, musia byť rečove i podľa smyslu správne a výstižné, lebo ináče zaťažujú zbytočne štýl a sú iba ťarchou, a to tým väčšou, čím častejšie sa upotrebujú. Vo výraze „po rozume ustanovenia paragrafu" niet ničoho takého, čo by poukazovalo na ostrovtip jeho vynálezcu. Je to len nemotorný výraz bez akejkoľvek logickej súvislosti a pravdivosti, takže ho nesmieme pripustiť do slovenskej právnickej terminologie.

Naša právnická terminologia musí byť terminologiou dneška, musí stáť na výške terajšieho rozvoja slovenčiny a preto terminologické stariny nemajú v nej miesta. My si tvoríme právnické názvoslovie bez stáročnej tradície, čo nás oprávňuje na to, aby sme z neho vylúčili starinársky šumichrast, ktorý nesmie zatieňovať jasnosť a srozumiteľnosť dnešnej slovenčiny.

Keď slabozraký alebo krátkozraký má písať bez okuliarov, vtedy sa povie u nás, že píše *po rozume* (alebo *po pamäti*). Keď prechodíme náradím zapratanou tmavou izbou, snažíme sa vyhnúť rozostavenému náradiu *po rozume* ap. Len v tomto smysle je fráza *po rozume* na mieste.

Sudca-sudkyňa. — Nedávno prešla novinami zpráva, že máme v službe súdnictva „ženy-sudcov". Súdiac podľa tejto rečovej kuriozity, naša denná tlač narazila na ťažkosti, keď mala pomenovať ženu v sudcovskom talári. Novotvar *sudkyňa* nepozdával sa našim novinárom, preto radšej použili miešanú složeninu „žena-sudca", než by boli urobili reklamu už jestvujúcemu novotvaru. Že miešanina „žena-sudca" nijako neobstojí, to ani dokazovať nenačim. Už sama skutočnosť, že prvé slovo je ženského rodu a druhé mužského, úplne vylučuje tento nepodarený vynález zo spisovnej slovenčiny. Keďže urovnoprávnenie žien v životnom povolaní vyžaduje si prijateľný názov pre ženy, ktoré sa venovaly súdnictvu, nuž musíme počítať s touto časovou potrebou a musíme si zaradiť prijateľné slovo tak do hovorenej reči, ako i do terminologického slovníka. — Vyššie som spomenul novotvar *sudkyňa*, odvodený od slova *sudca*. Stretáme sa s ním, ale mu ešte nedôverujeme. Zaráža síce obťažná koncovka *-kyňa*, ale keď porovná-

vame toto slovo s inými novotvarmi, na príklad *radca-radkyňa*, voľky-nevoľky prichodíme k tomu presvedčeniu, že slovu a termínu *súdkyňa* priznať musíme právo upotrebiteľnosti v našej spisovnej reči.

Súdny radca-súdna radkyňa. — Slovo, ktorým označujeme povolanie a zamestnanie ženy, musí byť ženského rodu. Tak žena nemôže byť na pr. lekárom, predsedom, pisárom, kuchárom, šoférom, ale len lekárkou, predsedníčkou, pisárkou, kuchárkou, šoférkou ap. — Oslovovanie „slečna doktor, slečna asistent" je výmyslom ľudí, ktorých rečová kultúra je v primitívnych počiatkoch. — Preto žena nemôže byť ani „súdnym radcom", lebo radcom môže byť iba osoba mužského rodu. Ak by sme sa takýchto rečových násilností často dopúšťali, pozbavili by sme slovenčinu jej charakteru pri rozoznávaní rodov.

Vyššie sme odporúčali rozoznávať podľa rodov popri *sudcovi sudkyňu*. Teraz v duchu tých istých zásad máme rozlišovať slová *súdny radca* a *súdna radkyňa*, veď i k slovu *vodca* urobili sme si *vodkyňu*, na čom sa dnes nik nepozastavuje. —*tri*—

RNDr. *O. Ferianc:*

ZO ŽIVOČÍCHOPISNÉHO NÁZVOSLOVIA.

Poznámky k Pechočovej Zoologii.

(Dokončenie.)

Nesrovnalosť s názvoslovím doteraz užívaným nachádzame v Pechočovej učebnici pri opise kostí nôh obojživelníkov (str. 108). Tam čítame, že metacarpus je dlaň. Pochop dlaň v slovenčine ako aj v češtine znamená vnútornú časť, vnútornú plochu ruky, do ktorej privretím prstov chytáme. Pechoč, keď aj rozšíril obsah pochopu dlaň na celú ruku okrem zápästia a prstov — hoci je to čin neodôvodnený — zabudol, že sa ruka skladá nielen z kostí, ale aj zo svalov, z čuvov, z krvi a z kože. Pred zápästím máme *záprstie*, zložené z kostičiek *záprstných*. (Pozri Novackého preklad Polívku-Daňkovho Živočichopisu i Klačkov preklad uvedenej Zoologie.)

Nezameňujme vžitý názov *mlok* (Molge) za nový; „čolka" my nepotrebujeme. Rod Salamandra nazývame aj v svojom názvosloví salamandra

Miesto kuňka (Bombynator igneus) užívajme slovenského *kunec*.

Korytnačka po slovensky je len korytnačka. Pechoč: Želvy (korytnačky, Testudinata); potom názov korytnačka vypúšťa nadobro. (Str. 113.)

Na str. 118 spomína „perá rajdovacie (rýdovacie, v ľud. reči kosiače, kosiere, kosy) vo chvoste". Nie tak, voláme ich *kormidlovými perami*. Uvedené ľudové názvy vzťahujú sa jedine na ohnuté perá chvostové, na pr. u kohútov, káčerov, tetrovov a pod., ale nie na kormidlové perá vôbec.

Ako som už zdôraznil, naše názvoslovie sa musí tvoriť na výrazoch reči ľudovej. Pokiaľ v nej jesto slov, ktoré presne vystihujú isté pochopy, nepotrebujeme si ich požičiavať. Tak je to i so slovom „osteň" pri pere. Názov *kostonka* nám ho dokonale zastúpi, ba má výhodu, že je náš. I pre ostatné časti pera budeme užívať našich výrazov: *perová os, brko, zástavky, perutky, lúče, háčiky*.

V slovenčine máme *kuru*, „kur" je české (str. 121).

Str. 122: „Užitočná kuroptva (jarabica, koroptev, Perdix perdix)..." Azda ani pri jednom vtačom mene nieto toľko zmätku v slovenčine, ako práve tu. Hneď ju volajú kuroptou-kuroptvou, hneď jarabicou. Poľovníci dnes vplyvom — musím to tak povedať — úradného názvu osvojili si pomenovanie kuropta-kuroptva, len medzi sebou hovoria aj o jarabici. Poľovníci majú zásluhu na udomácňovaní tohto názvu aj medzi ľudom. A už dnes je dosť namáhavé zistiť, kde na strednom Slovensku je pre Perdix perdix pôvodné meno *jarabica* a kde kuropta. Isté je, že pri šírení mena kuropta dôležitú rolu hral okrem českých poľovníkov, poľovníckych lístkov a učebníc i na veľmi mnohých miestach stredného Slovenska užívaný názov *kuropta* = Tetrastes bonasia, česky jeřábek. To iste pomýlilo i Klačka, ktorý pre Perdix perdix upotrebil oba názvy, jarabica i kuroptva, a pre Tetrastes bonasia jarabčík (porovnaj s ruským riabčik). (Podobné pomenovanie Tetrastes bonasia známe mi je len z Lipt. Tepličky: jariabok, z Veľ. Revúcej: jarábek, ktoré nastúpilo a nastupuje miesto pôvodného cisársky vták (maďarsky császármadár), z Podbrezovej: jarábok — zrejme nové.) Sbieral som a sbieram ľudové mená vtákov na Slovensku. Bedlivým postupom, porovnávaním a vypytovaním podarilo sa mi zistiť, že len na veľmi málo miestach stredného Slovenska pôvodne užívajú meno kuropta-kuroptva pre Perdix perdix. Vo veľkej väčšine pôvodné a aj dnes bežné je *jarabica*. Z viac ako zo sto miest, kde som zisťoval meno pre Perdix perdix, pomenovanie kuropta v rozličných obmenách našiel som len vo Veľ. Revúcej, v Tisovci a v Podbrezovej. V Tisovci a v Revúcej okrem kuropty vyskytuje sa i jarabica, v Podbrezovej i rebhún. Či sú tieto pôvodné, či kuropta, nepodarilo sa mi zistiť. Na základe uvedeného navrhoval by som pre *jarabicu* (Perdix perdix) toto meno

za definitívne v odbornej terminologii. V slovanských jazykoch nachádza sa jedno i druhé z uvedených mien: v ruštine, v poľštine a v češtine kuropat, kuropatka, kuropatwa, koroptev; v srbštine, v chorvátčine, v slovinčine, v bulharčine a v slovenčine: jarebica, poljska jarebica, jerebica, jerebica, jarabica.

Kuroptva značilo by potom v slovenčine iba Tetrastes bonasia.

Zásadu, o ktorej sme hovorili vyššie, že rozličné rody musíme i v slovenčine názvove rozlišovať, treba doplniť, že jednaké rody musíme označovať jednakými menami. Druh urogallus a tetrix majú spoločný rod Tetrao. Podľa spomenutej zásady musia mať i v slovenčine oba druhy spoločný rod *tetrov.*

Pre Columba oenas pomenovanie „dúpňak" (str. 122) neobstojí: je to nepodarene poslovenčený český tvar doupňák (súvisí so slovom doupě). Klačko pomohol si tvarom *brložník.* Všeobecne rozšírené pomenovanie tohto holuba na Slovensku je *holub divý* (porovnaj s ruským dikij golub). Okrem toho našiel som ešte tieto mená: poľný holub (Oresko pri Uh. Skal.), sivák (Drienčany), plúžik (Hor. Tisovník; porovnaj tiež s Dobšinským), krúžik (Kováčová). Grlák, uvádzaný Kálalom z M., je asi mýlne sem vradený. Grlák = hrvoliak (patrí medzi domácich holubov).

Larus je po slovensky čajka: Vanellus vanellus je cíbik (viac o tom pozri v mojom článku v SR III, č. 5.)

Pomenovanie mandelík je mi zo Slovenska neznáme (akže sa nevyskytuje v najzápadnejších krajoch Slovenska, odkiaľ mám málo záznamov). Grossinger (Historia naturalis. Posonii 1793) menuje ho „hawranom", Kálal uvádza meno „kráska", nezmieňujúc sa o jeho pôvode. Petényi (Csörgey Titus: Madártani töredékek Petényi J. Salamon irataiból), ktorý podrobne študoval tohto vtáka, pozná mu niekoľko mien slovenských: krakla (z Ašakertu), dunajka (bez udania miesta), svetlá sojka (súdiac podľa prídavného mena svetlý = modrý z Hontu alebo z Novohradu). Ja ho poznám menom zelená vrana (Hrnč. Zalužany, Veľ. Suchá, Sušany, Klenovec, Pr. Plachtince), svetlá vrana (Plachtince), morská sojka (Pliešovce, B. Štiavnica), belasá sojka (B. Štiavnica), sokol (H, Obdokovce).

Zachovajúc dvojité názvoslovie, musíme Parus coeruleus menovať *sýkorkou modrou* (malou), Parus ater *sýkorkou uhliarkou* (kochniarkou, čiernou), a nie „modrinkou" a „uholníčkom" (str. 127).

My „konipasov" nemáme (v Hodruši kraviarik), voláme ich *trasorítkami.*

O „rehkovi" pozri môj článok v Slovenskej reči.

Strizlík (str. 127) = střizlík bez mäkčeňa na r. Ako by sme my nemali dosť svojich mien pre tohto vtáčika! Mám zaznačené tieto: oriešok, oriašok, orieštik, orieščik, oriščik, orieštok, orieštúrik, oríšek, oríštek, orešok, paučok, volie oko, volô oko, voľacie oko, volacia óško, volové oko, volovô oko, volovo očko, volovo oko, králik, frckrálik, frckrályk, myšikrálik, myší králik, ptači kralik, chrastiar, kriačnik, kŕčik, cárašník, carajšník, čungárik, drevená voš, myšichvost.

Špičiak (česky špičák), po slovensky očný zub (Koričánska očniak).

Rýsok? (Str. 136.) Klačko zemoryjka, krtomyš. V okolí Pliešoviec volajú ho pyskorom, podľa predĺženého rypáčka.

Felicidae my nazývame mačkovitými, kočky mačkami.

Pechoč preložil plejtváka do slovenčiny ako plýtvaka; azda by to mal byť plytvák. (Str. 149.)

*

Na potvrdenie našej mienky, že v Pechočovej knihe je nedobrá slovenčina a odslovenčená terminologia, uvádzame ešte tieto príklady: všade píše „je treba" namiesto správneho *treba*; „Ztade ju včely polykajú (prehlcujú)", str. 77; ...„ktorí majú telo ako slité(!!) v jednu hmotu", str. 81; nálevka (lievik), str. 85; zornička (zřitelnice, panenka, pupilla), str. 93; skulina (škára), str. 101; hrvoľ (vole), str. 120; bocianovití (čápovití), str. 123; kačka (kachna), str. 124; sova ušatá (kalous); zúbok (zejk), str. 124; sudokopytníci (párnokopytníci); lichokopytníci (nepárnokopytníci), str. 141 a 145. — Viac príkladov bolo by zbytočné uvádzať. Iba to by sme chceli vedieť, ktoré slová pokladajú sa za slovenské, tie, čo sú v zátvorkách alebo pred nimi?

Anton Jánošík:

ZO ŠKOLSKEJ SLOVENČINY.

Tromi či **troma?** — Na to, ako sa často školské gramatiky odchyľujú od dobrého úzu, najlepší doklad máme v tvare inštr. „tromi" od číslovky *tri*. Zaviedol ju do svojich Slovenských mluvníc Damborský, ktoré, ako to poznamenal, sostavoval „podľa Gebauera-Ertla a Czambela"; no z nášho prípadu nie je ťažko uhádnuť, nakoľko sa pridržiaval Czambla, keďže uzákonil nedochodča „tromi" miesto životaschopného, v ľudovej reči žijúceho tvaru *troma*, ktorý dobre mohol najsť v Rukoväti (3. vyd., 149). Od neho tvar „tromi" prejaly iné gramatiky, ako Faměrova Slovenská mluvnica a cvičebnica v 1. a 2. vydaní a najnovšia Krátka mluvnica slovenská Frant. Koláŕa, ktorá je „druhým, zmeneným vydaním" Damborského.

Učiteľ často nevie si rady, ako vykrútiť, vysvetliť v škole žia-

kom tvar *troma*, keď príde vo verši, na príklad v Rázusovej básni Návšteva, v článku, v učebnej knihe, v rozprávkach a inde. Ešte je to ťažšie preňho samého, keď mu príde pri oprave úloh pod pero, kde už treba nad ním vyniesť rozsudok: odpratať ho so sveta — opraviť, alebo ho ponechať na žive. Tu sa dostane do rozporu s predpísaným tvarom „tromi" a tvarom dobrého úzu *troma*, ktorého správnosť i so stránky gramatickej chceme objasniť a podoprieť, aby sme ho v úlohách mohli aspoň trpieť, keďže v hovorovej reči iného tvaru ani nepočuť.

Vo všetkých slovenských nárečiach žije iba tvar *troma*, i na východe; tvaru „tromi" nikde niet. Teda na tomto podklade nebolo uviesť „tromi" do slovenskej gramatiky, lež ani na základe etymologie, lebo tak by sme museli mať nejaké *trmi*, ako bolo v starej češtine *třmi* (v. Heřmanského Čítanku pre piatu triedu slov. gym., Praha 1923, str. XLVI), nakoľko v cirkevno-slovanskom tvare *trьmi* nepárne *ь* zaniklo podľa všeobecného zákona gramatického. Predpokladaná forma *trmi* sa ťažko vyslovovala, najmä sa to pociťovalo vtedy, keď prichádzala v živej reči do častého styku s tvarom *dvoma*, preto tu muselo nastať vyrovnanie tvarov analogiou; takto vzniklo *troma* podľa *dvoma*. Podobne takéto vyrovnanie analogiou nastalo vo všetkých tvaroch mužského rodu životného pri číslovke *tri* podľa tých istých tvarov číslovky *dve*. Uveďme si ich: nom. *traja* podľa *dvaja* miesto etymologického *trie* (ktoré sa ešte dneska dochováva na západe v Bánovciach a v jeho okolí: Boli sme tam trie chlapci), gen.-ak.-lok. *troch* podľa *dvoch*, dat. *trom* podľa *dvom* a celkom tak aj inštr. *troma* podľa *dvoma*.

Analogiu pri týchto dvoch číslovkách podporovalo nielen to, že sa často stýkaly, ale tiež, že sa ich pospolu užívalo akoby jedného výrazu na označenie malého, nepatrného počtu, ako na príklad: „... kdekolvek sa spolčja dvaja lebo traja v mojom meňe..." (Hodža, Dobruo slovo 49); Vošli sme do domu dvoma-troma schodíkmi (Kuk. IX, 255); Nebolo možno prejsť dvoma-troma ulicami, aby sa človek nesišiel s pohrebným sprievodom (Jégé, Adam Šangala, 3. vyd., 238).

Teda uznávame za správne a spisovné všetky analogické tvary číslovky *tri* podľa *dve* a ak chceme byť dôslední, musíme uznať aj analogický tvar *troma*, a nie polovičatý, umele prispôsobený koncovým *i* k českému *třemi*. Veď tvar „tromi" pre slovenčinu bude vždy nedochodča, nakoľko sa dôsledne všade užíva *troma*. Tak je to aj u predných slovenských spisovateľov: Kukučín: Dobo odskočil a troma skokmi presadil plot (VI², 63); pred troma rokmi poháňal ešte (voly) otcovi (VII², 26); S jedným, dvoma ľuďmi vedel

veľmi múdre hovoriť, ale už s troma — to sa okúňal (VII², 35); hádky medzi troma susednými obcami (VIII², 112); ale s troma rohmi (IX, 198); A tak to šlo celou cestou, troma stolicami (X, 126); „... veľmi dávno — pred troma mesiacmi..." (XVII, 108); Jesenský: s troma ležatými krížikmi (ƒƒƒ) (Demokrati 186); izba s troma bachratými ruskými pecami (Cestou k slobode 74); teľacina s troma nemluvnými ešte zemiačikmi (tamže 158); Obed ... s troma (chodmi) (181); Tajovský: Prehrali s troma hlasmi (III, 35); Hronský: pred troma rokmi (U nás 36); Vajanský: bronzou lisnúci sa kočiar... vytrhol veselo širokou bránou s troma pasažiermi (XII¹, 22).

Tvar *troma* bude sa musieť uviesť do školských gramatík už aj s ohľadu pedagogického, ako to urobil Kamil Suchý v svojej Slovenskej mluvnici, po česky písanej (str. 109), lebo ináč boly by stále ťažkosti, ako vysvetliť žiakom nateraz „nespisovný" tvar *troma*, ktorý sa dôsledne užíva v reči hovorovej a v spisovnej slovenčine u všetkých slovenských spisovateľov a básnikov. Tu sme potom postavení pred alternatívou: alebo Damborský sa mýlil, alebo všetci Slováci a všetci spisovatelia.

Zdarma či **zadarmo?** — Slovo „zdarma" vplyvom školy natoľko sa rozšírilo, že skoro celkom vytislo domáce, slovenské *zadarmo*. Ešte aj do Slovenského frazeologického slovníka Tvrdého dostalo sa ako riadne slovenské slovo, nakoľko má tam osobitné heslo bez odkazu (2. vyd., 788). Nikdy nebolo by sa mi zdalo, že by príslovka „zdarma" nebola čisto slovenská, keby som nebol pobadal na východe, že je tamojším Slovákom-Šarišanom celkom neobvyklá, užívajú iba *zadarmo*, ako všade inde na celej oblasti jazyka slovenského. Tu si nebudem všímať foriem „zdarma" a *zadarmo* so strany ich významu, lebo veď sa úplne kryje, ale len ich tvorenia. — Obidve pochádzajú z príslovky *darmo*, utvorenej z koreňa slovesného, zo základného slovesa *dariť*, celkom tak, ako je *letmo* od *letieť*. Je síce pravda, že slovesa *dariť** s jeho pôvodným významom (= darovať, dať do daru) už niet, ale kedysi muselo byť, lebo sa zachovalo od neho odvodené sloveso *obdariť*, v ktorom ešte cítiť pôvodný význam: Všetko, čím môže osud obdariť človeka, všetko mal (Kuk II¹, 218). Taktiež na jeho pôvodný význam ukazuje, pravda, i sama príslovka od neho odvodená *darmo*, nakoľko si podržala svoj pôvodný, prvotný význam, ktorý zodpovedá v plnej miere novšiemu

* V staročeskej Alexandreide čítame:
Daru má ot Boha mnoho,
Když čstnú ženú daří koho.

adv. *zadarmo*: Choval ju (kozu) tam celý týždeň a potom odpoly darmo predal (Kuk. III², 157); „... Darmo ani Pánu Bohu neslúžime!...“ (Kuk. VII², 64); „Darmodaj umrel, narodil sa kúpsi“ (Kuk. IX², 227); Weru gá newezmem, to (sto Zlatých) ge eště málo, Dost si nabozkáwal mogjch ljček darmo (Koll. Zpiev. I, 184).

Ale forme *darmo* okrem jej prvotného významu dostal sa aj druhotný význam, súvisiaci s prvotným, t. j. márne: Nebraňte, nebraňte už ge bránit darmo, Už ge moge srdce šuhagkowo dáwno (Koll. Zpiev. I, 218); Nermúť sa, má Milá, weselo si zpiewag, Darmo z twogjch očj slzy newyliewag! (Koll. Zpiev. II, 317); Nie darmo hovorí sa, že noc má svoju moc. (Kuk. X², 143). — Ten istý význam je aj v prídavnom mene *daromný*: „...Nám je to (asekurácia) vonkoncom výdavok daromný“ (Kuk. III², 21); Daromná, daromná naša werná láska, Weť nás rozlučuge wiera luteranská. Weru nám ge šuhag daromná hodina, Tebe bránj otec, mně wšetka rodina (Koll. Zpiew. I, 82).

Teda príslovka *darmo* má dva významy, ktoré síce spolu súvisia, ale predsa sú len odlišné. Preto reč, ktorá chce ostať vždy jasná, aby vyhla aj najmenšiemu nedorozumeniu, pribrala k prvotnému tvaru *darmo* predložky, ktoré by jasne od seba odlišovaly jej dva významy. Týmito predložkami sú *za-* a *na-*. Takýmto spôsobom vznikly dve rozličné novšie príslovky *zadarmo* a *nadarmo*. Obsahove príslovke *zadarmo* zodpovedá, ako sme to už boli naznačili, prvotný význam 1. darmo=zadarmo a príslovke *nadarmo* 2. darmo=márne, čo vidieť z príkladov: Powez že mi teraz, čo mi máš powedať, Že (=lebo) gá nebudem k wám nadarmo chodiewať (Koll. Zpiev. I, 189); Nevolal nadarmo (Gambetta)... Poslúchli ho, splnili, čo hlásal (Kuk. IX, 78).

Teraz už na takomto širokom podklade bude lepšie poukázať, aký je pomer medzi tvarmi *zadarmo* a „zdarma“, a odôvodniť, prečo je tvar *zadarmo* správny, a nie „zdarma“. — V češtine príslovka *darmo* od toho času, ako sloveso *dariť* stratilo svoj prvotný význam, ktorý bol nahradený slovesom *darovať*, prestala sa cítiť príslovkou v pravom slova smysle, utvorenou zo slovesa, a dostala sa medzi príslovky so zakončením podobným, t. j. medzi menné tvary prídavných mien na *-o*, ktoré boly v staročeštine častejšie, ako sú v novej. Na príklad *dlouho* popri *dlouze, řiedko-řiedcě, husto-hustě* (Zubatý, Sbor. fil. III, 160); príklady z novej češtiny: koupiti *draho, lacino*; trvati *dlouho* (Gebauer, Příruční mluvnice jazyka českého, vyd. 3, str. 300); ďalej *přímo, často* ap.

Ako vidieť, pôvodom svojím nie sú to príslovky, ale staré menné tvary ak. stredného rodu prídavných mien vo funkcii prísloviek a preto ako menné tvary mohly pribrať aj predložku *z* s gen., pri ktorej sa skloňujú a prichádzajú do genitívu, na pr. *znova, čerstva, zvolna, zlehka, zprudka* (Gebauer, uv. m. 301), *ztícha, zcela, zřídka, zhusta* ap. Podľa nich vzniklo aj *zdarma* k *darmo.*

Naproti tomu v slovenčine *darmo* podržalo si charakter pôvodnej príslovky; ako príslovka nedalo sa skloňovať a tak nemohlo prijať predložku *z* s genitívom na spôsob prísloviek *zďaleka, zľahka* ap. Preto na rozdiel od češtiny príslovka *darmo* musela si voliť iný spôsob, ako jasnejšie rozlišovať dvojaké významy. Prijala dve predložky *za-* a *na-*, lež nie vo funkcii predložiek, ako je to v českej forme *zdarma*, ale len častíc, ktoré napomáhajú zosilnenie významu, na príklad: *prvý raz-po prvý raz*, alebo rozlišujú význam, na čo máme dobrý príklad práve v našich tvaroch *zadarmo* a *nadarmo.* Na to, že v našom prípade naozaj nejde o pôvodnú funkciu predložky, nepriamo poukazuje aj skutočnosť, že príslovka *darmo* priberá aj predložku *pre-* na zosilnenie významu, celkom tak, ako to vidíme pri stupňovaných tvaroch *predobrý, premilý* ap. Na príklad: Predarmo, zadarmo ty šuhag k nám chodjš, Darmo twoge nohy, darmo srdce trápjš (Koll. Zpiev. I, 173); starý otec už nepredarmo bol „starý" (Tajovský I, T. Sv. M. 1920, str. 140).

Takto sme dokázali, že v slovenčine správne je iba *zadarmo.* Ale hádam najistejší dôkaz správnosti pre slovenskú formu *zadarmo* môžeme vidieť v tom, že všetci predprevratoví spisovatelia ju užívali, podobne aj poprevratoví, nakoľko som to zistil: Kukučín: „... Peniaze sa požičajú, lebo stavať nikto nebude zadarmo." (III², 39); „... Myslí si, že je strážnik, a nie aby rozdával múdrosť zadarmo" (IX, 322); Zelený štvrtok, keď sa statok po prvý raz vyhnal na pašu a my zadarmo boli svedkami dlhých potyčiek mestských býkov (X², 115); Jesenský: „Už sa chce odmieňať, aby to nebolo zadarmo..." (Demokrati 150); Koncipienti pracovali zadarmo (Dem., 160); hudba bola zadarmo (Dem., 221); Tajovský: statok v meste bol odpoly zadarmo (I, 119); pred voľbou svádzal voličov (Žid-krčmár) a častoval ich „zadarmo" pálenkou (II, T. Sv. M. 1920, str. 31); Jégé: Na panskom museli... ročne skoro dva mesiace zadarmo robiť (Adam Šangala 34); Ľudia kupovali tú haraburdu (medicínu) ani zadarmo (tamže 40); Zostane u vás zadarmo, len dotiaľ, kým si iné miesto nenajde (tamže 248).

Aj na základe tradície spisovnej reči musíme sa vysloviť za príslovku *zadarmo.*

Jozef Škultéty:

O ČISTOTU REČI.

(Dokončenie.)

3. **Člen -„členka“.** Rád čítavam noviny amerických Slovákov i pre ich reč. Poznať na nich, že píšu ich ľudia, ktorým slovenčina je dôležitá, drahá. Ale pri spolkoch, ktorých účinkovanie je také živé, ako u Slovákov za oceánom, zhusta spomínajú sa členovia mužského i ženského rodu, a v Amerike u našich člen ženského rodu je *členka* i *členkyňa* — to vidieť, čítať mi je nemilá vec. (Pravda, ozýva sa už to slovo i doma, na Slovensku, a sotva odôvodneno.)

V spolkoch sú členmi i ženské, nuž bolo by potrebné na ich označovanie i meno ženského pohlavia? Veď i telo človeka ako celok **má** *ruku, nohu, hlavu*, a ony zato, naše ruky, nohy, hlavy, volajú sa členmi, údmi — ten *člen*, ten *úd*. Ostávajú slovami mužského rodu.

Alebo, hovoríme: otec je hlava rodiny; ženská povie: bola som za svedka pri súde. Počujeme na príklad: „Zuza, ty si žráč!“ „Tá Cigánka je zlodej!“ Povieme: Žena je tvor milý; starej Ruske pridá sa, že povie o sebe: „Ja staryj čeloviek.“

Neoslabujeme teda prirodzenosť, starodávnosť svojej reči, keď ženskú, účinkujúcu v spolku, menujeme *členkou* jeho?

Čítavame: „Spolok má 200 členov a *členiek*.“ A nedostačí povedať: 200 *členov*, hoci by ich väčšina bola rodu ženského? Treba tu slova „členiek“? Kto povie alebo napíše: „Spolok má 200 členov a členiek“, tým len ukazuje, že slovo členka je nepotrebné, zbytočné.

Áno, hovoríme, a neprestane sa hovoriť, kýmkoľvek v údolí Váhu Slováci budú žiť: „Revúca liptovská je *prítok* Váhu.“[1] Pýta sa teda hovoriť i písať na pr.: „Hanka Lehotská je členom ‚Živeny‘.“ Lebo keď rieka je prítok, tak i o ženskej môže sa povedať, že je členom spolku.

4. Sloveso **preberať** veľmi ujíma sa v chybnom smysle. Hovoríme: Môj brat je veľmi *prieberčivý* — veľmi *preberá*, keď mu príde voliť niečo pre seba. Tiež: *preberá* prsty na *piáne*, na organe; tanečník *preberá* nohami. Povieme: *prebrať sa* zo sna; mať *preberala* spiacu dcéru. Ale veľká chyba je napísať: Cirkevné majetky *preberá* administrátor biskupstva — miesto: *prejíma*, odoberá. V takomto smysle užívame slovesa *prejať*. Povieme: Banka vaša *prejíma* môjho susedove nepohnuteľnosti — nie *preberá*. Významom svojím *prejať* je blízke slovesu *prevziať*. Už prišlo nám čítať: „*ne-*

[1] Koho zaujíma, príkladov takýchto najde si dosť.

preberú nijakých záväzkov", ale to je nie naša reč. Po slovensky je *neprevezmú*. Sloveso *prejať* v našej reči nie je také nezakorenené, ako by sa zdalo; ono je pôvodom svojím to, čo *zajať, ujať*, ešte i *dojať*.

5. Len nedávno či by sa bol niekto nazdal, že sloveso *uctiť* vo forme frekventatívnej **(uctievať)** môže sa postaviť miesto slovesa *ctiť*. Čítavame totiž takéto vety: Sv. Metoda, *uctievaného* všetkými Slovanmi. (Teda veľký náš apoštol bol by len uctievaný, s času na čas, nie stále?) Alebo: kedysi nami tak vzácne *uctievaný* orgán. Kdesi vraj „*neuctievajú* Hegla"; předseda soc.-demokratické strany *stává se* říšským kancelářem.

Veď *ctiť* znamená mať stále úctu k niekomu, a frekventatívne *uctievať* je úcta len s času na čas preukazovaná.

6. Predložka **s, so.** Výtečný znalec českého jazyka Ján Gebauer v svojej „Příručnej mluvnici jazyka českého" o predložke *s, so* výstižne povedal, že ona genitívom vyslovuje to, „se kterého předmětu (odkud?) děj se nese. Na př.: jíti s pole..."[2] V IV. sväzku jeho „Historickej mluvnice", vydanej až po smrti pôvodcovej, roku 1929, akoby na doplnenie a objasnenie príkladu „jíti s pole", Gebauer uviedol viac príkladov zo starej češtiny, takýchto:

Se všěch stran, s obú stranú, s levé ruky; nic se všech stran dokonalého býti nemuože; by boj tvrdý s obú stranú; s jedné strany bieše holé sklo a z druhé...; s levé ruky nebo strany; zemské právo bylo by s veliké strany zkaženo...[3]

A dnes, najmä v novinách, v tomto smysle už ani neznajú predložky *s, so* — už je len *po*; až hučí v textoch: **po** té straně, **po** té stránce.

Slovenčina náležite rozoznáva, ako „se nese děj." Hovoríme: S tejto strany môže byť len zle; s tej strany očakávaš?

To je u nás tak, ako bolo i v starej češtine. Predložka *po* u nás nestavia sa na miesto predložky *s, so*. V dedinách našich hovoria: *Po* tej strane šiel brat (akoby pravým bokom cesty), *po* tejto strane sestra (akoby ľavým bokom). Pritom nepovedia inak, len: *S* tej strany išiel, *s* tej strany prišiel. Pravda, kaza rečová je zlá vec — chytá sa strašne. Väčšina novín už i u nás v tomto smysle už nezná predložky *s, so* a stavia už len *po* — *po* tej stránke, *po* tejto strane.

7. — *jediný*. Ako hovorievame o dvoch, troch, piatich, desiatich na pr. domoch, ľuďoch, tak príde nám povedať niečo i o dome, o človeku *jednom*, len jednom. Na pr.: Vo štyroch domoch spievali.

[2] Str. 368.
[3] Str. 490.

a v jednom akoby boli plakali. A toto, v *jednom* dome, pokladajú za germanizmus a píšu: v *jedinom* dome — vo štyroch domoch spievali, v *jedinom* plakali.

Dostávajú sa nám pred oči takéto vety: Šli životem jako dvě poloviny *jediného* celku; projevy tří vůdců *jediné* strany. (Akoby tam viac strán nebolo bývalo!) Alebo: Maďarsko sústredí kompenzačné obchody do *jediného* ústavu.

Keď povieme, že v *jednom* (nie vo dvoch, ani vo troch domoch, čiže bytoch) žil niekto vyše 30 rokov, to nie je germanizmus. Germanizmus je, keď niekto povie, že na holi bol v *jednom* dome — na tej holi, kde nieto viac domov, kde turisti postavili len jeden. Ako býva reč o dvoch a troch domoch, alebo ľuďoch, tak príde nám povedať niečo i o *jednom* dome, o *jednom* človeku, a to nám je dom, človek nie *jediný*. *Jeden* je číslovka, *jediný* prídavné meno, a číslovka jeden, jedna, jedno gramaticky stavia sa tak, ako dva, tri, štyri, desať a iné číslovky.

8. **A „Tatra banka"?** Ako sa ona volá? Bol som takrečeno pri jej krste, ale o takomto jej mene neviem. Rudolfa Krupca, tvorcu, zakladateľa tohto ústavu, Svetozár Hurban a ja mali sme veľmi radi — od podniku ním zamýšľaného očakávali sme len dobré a pekné účinky. Tak v Národných novinách popredku písavali sme o banke, už pred jej otvorením — pripravovali sme obecenstvo. Ale vždy bola reč len o „banke Tatre", nikdy nie o Tatre banke. Slovák, vôbec Slovan, hovorí: rieka Dunaj, hora Lysec, končiar Kriváň, nie Dunaj rieka, nie Lysec hora, nie Kriváň končiar. Krátko pred otvorením banky Tatry, ktoré bolo 1885-ho, v Martine mali sme i banku Sláviu, filiálku pražského poisťovacieho ústavu (tiež nie „Slávia banka"). „Tatra-banka" bol by býval maďarizmus[4]. (Maďarizmy totiž u nás vedome sa neprijímaly.) A teraz, keď sú Maďari už preč, banka Tatra premenila si meno. Od niekoľkých rokov zovie sa: *Tatra banka*. Čo je to? Z čoho?

*

Pri takom stave kultúrnych pomerov, aký máme na Slovensku po svetovej vojne, je zvláštna potreba všímať si ľudovej reči. Od 1918-ho roku bolo treba v novom štáte naponáhle zakladať školy, ale keď pred vojnou pri surovej maďarizácii Slováci už temer boli prestali chodiť do škôl, kde by sa boli vzali učení ľudia slovenskí, potrební za učiteľov, profesorov, sudcov, administratívnych úradníkov! A keď nebolo slovensky vzdelaných, trpela slovenská reč.

[4] Duna-folyó, Tátra-hegység, Gellért-hegy.

Úloha učeného mladého pokolenia nášho v takomto stave je iste dôležitá a — pekná; treba mu vo verejnom živote i vo vede doháňať, čo sa pozameškávalo. Tu najmä spisovateľom, mladým tak ako starším, treba nadstavovať uši ku hlasom, ozývajúcim sa v dedinách, k ozonu z dedín slovenských idúcemu. Čítavať rozličné vydania slovenských povestí! Pamätať na Príslovia a porekadlá A. P. Záthureckého. Áno, pre každého, komu záleží na slovenskej reči, len milá môže byť kniha nebohého Petra Tvrdého, „Slovenský frazeologický slovník" (1931, 738 strán — vydanie Spolku sv. Vojtecha). V ňom na pr. slovo *„jazyk"* obstavené je takto:

Má jazyk ako britva — ako žihadlo — ako osa. — Nepríď mu pod jazyk. — Nejdem si s ním jazyk merať. — Čo mu na jazyk slina prináša, to búcha. — Už ten nič nezdrží na jazyku! — Jazyk za zuby! — Dušu už na jazyku mať (umierať). — Svrbí ho jazyk. — Mám to na jazyku. — Na jazyku sa mi to pletie. — Jazyk nemá kosti, ale kosti láme. — Zlý jazyk od jedovatého hada horší. — Roznášajú ho na jazykoch. — Ide mu jazyk ani mlynské koleso. — Trepe jazykom, ako trlica. — Nemeľ toľko tým jazykom. — Drž si jazyk za zubami — na uzde. — Brúsi si na neho jazyk. — Iné na jazyku, iné má na srdci (jedno myslí, druhé hovorí a tretie robí). — Čo na srdci, to na jazyku.

Z takéhoto príkladu veru poznať, aká živá je slovenčina najmä na dedine. A poznať i z takéhoto príkladu, akú milú prácu vykonal nám Peter Tvrdý na konci svojho života.[5]

[5] Hodno veru spomínať takého človeka... Na filozofickej fakulte peštianskej univerzity 1872-ho roku stalo sa, že profesor uhorskej historie, Kerékgyártó Árpád, s katedry bez všetkého súvisu oddal sa do Jána Kollára a trhal, znevažoval ho spôsobom neslušným. Tu medzi poslucháčmi vstane Peter Tvrdý a rozpálený zvolá: „Éljen Kollár! Abzug Kerékgyártó!" Rozumie sa, pre takého Slováka viac nebolo miesta na peštianskej univerzite. Peter Tvrdý viac ta ani nešiel. Ale od pravoslávneho duchovného, ktorého cárska rodina ruská vydržiavala za Starým Budínom (Üröm) pri kaplnke nad hrobom Alexandry Pavlovny, prvej manželky palatína arcikniežaťa Jozefa, dozvedel sa o príhode slovenského študenta i zlatý báťuška Rajevskij, duchovný pri ruskom posolstve vo Viedni. Rajevskij vyše 30 rokov ujímal sa z Viedne slovenských študentov, potrebných pomoci, a ujal sa i Tvrdého. Dali ho na univerzitu do Lipska, odkiaľ po dvoch rokoch stal sa v Rusku gymnaziálnym profesorom. Tam žil žilinský Slovák, tam ho našiel i rok 1918. Pri boľševických prevratoch vrátil sa domov. Ale, žiaľ, vrátil sa bezmála celkom hluchý. Od zvukov slovenskej reči v Rusku odlúčený žil vyše 40 rokov: keď teraz vrátil sa na Slovensko, mohol počuť len zlomky slovenského slova, slovenskej vety, kričané mu do ucha. Rečové čutie v rodnom kraji rozvíjať si taký hluchý už nemohol, a jednako ešte čo dokázal!

Ján Mihál:

O RÝMOCH V SLOVENSKÝCH VERŠOCH.

Slávny ruský literárny kritik Bielinskij bol povedal v stati o Lomonosovi, že jazyk nemožno stvoriť, jazyk tvorí národ, filologovia len odhaľujú jeho zákony, uvádzajú ich do systému a spisovatelia potom pokračujú ďalej v shode s týmito zákonmi.

Vychádzam z toho, čo som graficky zdôraznil. U nás to donedávna nebolo možné, aby spisovatelia pokračovali v shode so zákonmi filologickými, lebo sme nemali filologov. Jeden človek na všetko nestačil. A potom tie pomery! Dnes je to trochu inakšie: zmenily sa pomery a pribudlo i filologov a jazykospytcov.

Básnikov ochraňuje poetica licencia, to uznávame, ale jednako ani pod rúškom básnickej výhody nemajú sa naštŕbať gramatické osnovy spisovného jazyka. — Básnici iných národov iba zriedka použijú svoje právo, ba odchýlky takého rázu, aké sú časté v slovenských veršoch, bývajú bielymi vranami v inorečových básňach. O klasikoch iných národov ani nehovorím. Stačí porovnať, povedzme, z nemeckých básnikov z konca predošlého storočia D. Liliencrona, Bruna Willeho, Štefana Georgeho, či v ich básňach najdeme toľko odchýlok od nemeckého spisovného úzu ako u našich najlepších básnikov.

Nie je našou povinnosťou hovoriť o požiadavkách, ktoré sa kladú na báseň s obsahovej stránky, ide nám predovšetkým o niektoré formálne zjavy, ktoré sú podmienené nástrojom básnického tvorenia, to jest rečou. Nástrojom slovenských básnikov je spisovný jazyk slovenský, preto v slovenských básňach chceme mať zastúpený náš správny spisovný úzus, teda hláskoslovnú, tvaroslovnú a syntaktickú štruktúru spisovnej reči, rozumie sa, aj slovník.

Všimnime si najsamprv slovníka. — Všeobecne sa vravieva, že básnická reč má výrazy poetické a prozaické. Za básnické výrazy pokladajú sa zvyčajne také slová a frázy, ktorými sa najviac delíme od každodennej reči, ktoré nám znejú neobyčajne, a preto sa nám zdajú vzácnymi. Uznávame ich za poetizmy.

Je síce pravda, že sa básnický jazyk nemôže vo všetkom podrobovať spisovnej norme, ale zasa nie je myslitelné, aby v slovenskej poezii stalo sa poetizmom to, čo by v inom jazyku bolo barbarizmom. Neuznávame, že by protištrukturálne zložky mohly mať v poezii estetickú hodnotu. Akže nové výrazy a slová sú protiústrojné vzhľadom na štruktúru daného spisovného jazyka, nemôžu mať obecne

platnú estetickú funkciu, lebo by sa to priečilo uznanej zásade, že krásne je to, čo sa všeobecne páči.

Ak sa moderné slovesné umenie nemôže uspokojiť vždy každodenným jazykom, nech si tvorí potrebné slová a výrazy, ale má to byť vždy v duchu fonologického a morfologického systému patričného jazyka. — Ako nemá narúšať súbor noriem spisovného jazyka prozaik, priam tak nesmie to robiť ani básnik vnášaním takých složiek do reči, ktoré nevyhovujú fonologickým, morfologickým a lexikálnym tedenciám vývinu obecnej spisovnej reči. Preto nebude škaredé v poezii to, čo je krásne v jazyku hovorovom. Ale nech hovoria príklady. Martin Sládkovičov (SP XLII, 37) ruské „Blagosloven i deň zabot" preložil takto: žehnám dňu s jeho péčami. Prekladateľ zato volil „poetizmus" *péčami*, aby napochytre dostal rým pre nasledujúci verš: žehnám i nastúpeniu tmy. Ani trochu ma nesvádza „zreteľ jazykove politický", aby som vypovedal, že namiesto slova „péča" máme dobré domáce *pečlivosť, starostlivosť* a pod. Spomenutý „poetizmus" svojou hláskovou ústrojnosťou ponáša sa na vulgárnu skatologiu, nuž hádam preto taký silný odpor. A napokon prekladateľ nezískal ním ani zďaleka štepný rým, lebo sa rymujú aj tak len koncovky slov.

Je v slovenskej básni slovo „štveráckymi" poetizmom? Za také ho môže pasovať len zreteľ jazykove politický, lebo slovenčina má dobré domáce slová *švihácky, figliarsky*. Preto E. B. Lukáč (Trofeje 54) mal básniť takto:

s nohavicami husárskymi
a s klobúkmi tak šviháckymi,

ba mal napísať *figliarskymi* a bol by dostal štepnejší rým, ak mu išlo práve oň.

Naši básnici — prepáčte, páni! — bez výnimky sú zaľúbení do „stínu", ako keby nepoznaly slov *tieň, tôňa*. Dokladov mám celú hŕbu. — Je to velikánske šťastie, že v češtine bolo úženie *ie* v *í*, ináč neviem, kde by bola našla slovenská poezia vhodnejší „poetizmus". — Ešte keď sa s ním stretneme v básni, kde ho poet užil „k vôli" rýmu, ale v krásnej próze veru by mohol vystať. — Hľadajte, páni, v novej českej poezii, či tam najdete naše *tôňa, tieň*. Istotne nie, lebo českí básnici nedopustia sa tak ľahko „dialektizmov", barbarizmov, nechcú sa proste chváliť, že vedia i po slovensky a že im je slovenčina „milá". Majú pravdu.

V Hviezdoslavovi najdeme pestrosť slovníkových barbarizmov, ktoré užil pre rým, na príklad: tržná *lárma* — zajtrá zdarma (II,

69). U terajších básnikov možno najsť dosť často takéto lexikálne barbarizmy. Tak E. B. Lukáč v Trofejoch potreboval rým k tvaru *cestu* a našiel ho v cudzom slove — *restu*. Slová *lárma* (mad. lárma) a *rest=zvyšok, zbytok* sú v ľudovej reči známe, ale v poezii umelej mohly vystať, lebo v našom jazykovom čutí vyvolávajú taký dojem ako, povedzme, slovo „šteláža"; to značí, že náš jazykový cit pokladá ich za nepotrebné cudzoty. — Laco Novomeský v najnovšom čísle Elánu má slovo „vartáši", lebo rým si ho žiadal. Ale je takáto deformácia spisovnej normy správna?

Ešte horšie je to, keď básnik k vôli rýmu nešetrí slovenskú štruktúru fonologickú korenných morfém slov. Prehrešujú sa v tomto smere bez výnimky všetci naši poeti, starší viac, mladší menej.

Sládkovič (II, 111) k *ded* má rým „pohled": Hviezdoslav (I, 29) „oddech" má k *v streh*; I, 144: k *prekvapenie* má „uzamčené"; I, 173: k *pechlebný* má „ohebný"; I, 200: k *hriech* má „dech"; I, 205: *nezaslúžil* — by vám „dlužil"; I, 243: *povoľšie* — „v olše"; VII, 69: *také umy* — všetko „stlurní"; VII, 114: „chrbet" — *svrbeť*; Jesenský I, 6: „žblun" — *vĺn*; I, 84: „plíži" — *níži*; I, 94: *pliec* — „péč"; Matuška I, 36: *priviedla* — „zhliedla"; „plynete" — *uveďte*; I, 38: „dozráva" — *vraciava*; I, 41: „šidí" — *nevidí*; I, 64: „hlubinou" — *rodinou*; *uteká* — „leká"; I, 66: „všude" — *bude*; Vajanský, Her.: „roste" — *proste* atď.

Vieme všetci veľmi dobre, že spisovná slovenčina pozná len *pohľad, oddych, uzamknutie, ohybný, dych, dlhoval-dlžil, jelša, tlmiť, chrbát, žbln, plíži, starosť-starostlivosť, zhliadla, plyniete, dozrieva, šudí, hlbina, ľaká, všade, rastie* atď.

Naša poezia naštŕba i fonologickú stavbu flexívnych morfém, t. j. naši básnici dosť často sa odchyľujú od patričných pádových koncoviek. Tak u J. Kráľa čítame (Kytka 61) *držme spolu* — vystúpi „z kolu" (m. z *kola*); Hviezdoslav I, 16: a skazu — na reťazu (m. *na reťazi* ako potom už tamže str. 42 čítame: *do reťazi — nevyrazí*; teda skloňuje podľa *kosť*); I, 19: *zástupu* — v postupu (m. *v postupe*); I, 34: na dveroch — *v pomeroch* (m. *na dverách*); Rázus, Kameň na medzi 29: odvekého deju — *pery nessinejú* (m. *deja*); Sládkovič I, 22: plameň hnevu — v tajnom odevu (m. *odeve*); I, 100: Tataru (m. *Tatarovi*) — oltáru (m. *oltára*); Matuška I, 41: zaznievajú — po kraju (m. *po kraji*); I, 44: poklade najdražší — ku Tebe sa vznáši (m. *sa vznáša*); Chalupka, Výbor 37: k Dunaju — po kraju (m. *po kraji*); Vajanský, Herodes: púpätka *kvetú* — *trepotnom letu* (m. *kvitnú*); Pauliny-Tóth I, 84: noc bludu — cit v ľudu

(m. v *ľude*); Podjavorinská, Balady 6: v stredu (m. *v strede*) — na biedu); t. 109: v... slovu (m. *v slove!*) — *Kristófovu.*

Dozaista každý uzná, že tieto riadky nepísal som s úmyslom zlým, hoc ich „riziko preberám". To, čo je už vytlačené po sbierkach, nech sa nemení, ale v budúcnosti by sme mali veľmi radi už i v rýmoch zrnisté slovenské slová.

ROZLIČNOSTI.

Odpovedný redaktor-zodpovedný redaktor. — Je veľmi zaujímavé, že z češtiny pomerne ľahko prenikajú do spisovnej slovenčiny práve také slová a výrazy, ktoré sú z rozličných príčin nesprávne. Na príklad českí „brusičia" vypovedali zásadu, že predložka *s* je zbytočná vo výrazoch *obchodník s drevom, obchod s uhlím* a pod. Neskôr dokázalo sa, že v týchto väzbách musí byť predložka *s*. A u nás so vzácnou horlivosťou pridŕžajú sa starobrusičskej zásady, hoci je to proti Pravidlám slovenského pravopisu a proti správnosti jazykovej. — Rovnako podľa českého spôsobu začínajú na Slovensku písať „odpovedný redaktor", „má veľkú odpovednosť" a pod., t. j. zanedbáva sa predpona *z-*, ktorá napomáha významove rozlišovať *odpovedať* a *zodpovedať*. Jozef Škultéty už v prvom ročníku Slovenskej reči (str. 77) vyslovil odmietavý úsudok o výraze „odpovedný redaktor". Dobre po slovensky je: *zodpovedný redaktor*; *mať veľkú zodpovednosť*; *to nezodpovedá pravde*; *bude sa zodpovedať pred súdom*; *on je celkom nezodpovedný človek* a pod.

Šteláža-polica. — V našej mestskej reči najmä tam, kde slovenský živel prišiel hustejšie do styku s nemčinou, často počuť slovo „šteláža", hoci je nepotrebné, lebo máme pôvodné slovenské slovo *polica*. — Treba poznačiť, že už Bernolákov Slowár (3118) uvádza slovo „šteláža" ako vulgarizmus, nevhodný pre spisovnú reč, pričom odporúča *policu*.

Chlúba, chlúbiť sa? — So stránky hláskovej ústrojnosti slovo „chlúba" je neslovenské, prejaté z češtiny. Keby bolo prastaré v našom jazyku, muselo by znieť „chĺba", podobne ako je česky *chlup, slunce*, slovensky *chlp, slnce*. Proti oprávnenosti slova „chlúba" v slovenčine prvý sa ozval Anton Bernolák v svojom Slowári (237). Darmo by sme hľadali „chlúbiť sa" u predných našich spisovateľov a v ľudovej reči. Preto nesprávne je hovoriť a písať namiesto pôvodných výrazov: *pýšiť sa svojím starobylým rodom, pýšiť sa novým kabátom* a pod. „chlúbiť sa..." Veď v porekadlách máme pekné doklady, že pôvodne bolo *pýšiť sa*, prípadne *chváliť sa*, na

príklad: *Cudzím perím sa pýši.* Naisto nik nepovie „Cudzím perím sa chlúbi".

„Chlúbiť sa" v slovenčine nepotrebujeme, máme *pýšiť sa, chváliť sa, vychvaľovať sa* a hŕbu iných synoným. Rozumie sa, že ani „chlúba" nemá miesta v našej reči. Peter Tvrdý právom odporúča slová *pýcha, chvála, vychvaľovanie, honosenie* namiesto „chlúby" (porov. Slovenský fraz. slovník[2] 170).

Pamätná doska? Gramofonová doska? — Pán A. M. zo Spišského Podhradia žiada nás, aby sme pripomenuli verejnosti, že slovo *doska* nepotrebne rozširuje svoj význam, lebo slávnym mužom odhaľujeme *pamätné tabule*, nie „dosky"; poznáme len *gramofonové platne*, nie „dosky". — Úplne súhlasíme s náhľadom p. A. M., keďže v slovenčine je význam slov *tabuľa, platňa* a *doska* oddávna ustálený.

Šamelík-stolček, podnožka. — V našich domácnostiach nevedia si dať rady so slovom „šamelík" (i „šamlík"), ktoré pre svoj nemecký pôvod nedá sa upotrebiť v spisovnej reči a v hovorovej reči vzdelaných ľudí. A jednako ľahká tu pomoc, veď cudzím vplyvom nezasiahnuté oblasti nášho jazyka majú slovenské pomenovania namiesto slova „šamelík". V ľudovej reči poznajú *stolček,* ba aj *podnožku* (= stolček pod nohy). Anton Bernolák (porov. Slowár 2206) pri hesle *podnož* má synonymá *podnožka, stolček,* no slovo „šamlík" odsudzuje ako vulgárne. Hadbavného veľký rukopisný latinsko-slovenský slovník z roku 1763 (Syllabus dictionarii latino-slavonicus) má „scabillum=stolička, podnošček" (tvar „podnošček" je z *podnož+ček*). V slovenských slovníkoch našli by sme viac dokladov. Pripomenieme aspoň niektoré: tak Jančovičov slovník z roku 1848 má *stolček,* mad. zsámoly a *podnož,* mad. zsámoly; Loos poznal *podnožku*; u Pechánya je len *stolček* = mad. zsámoly.

Ako vidno, slovenčina nie je nijako utisnutá na slovo „šamelík", veď má svoj starodávny *stolček,* ba má aj osobitné slovo *podnožka* na označenie stolčeka pod nohy (porov. Tvrdý, Slovenský fraz. slovník[2] 430: *podnožka* = podnožný stolček).

Synátor, vedátor. — V denných časopisoch vidíme často slovo „vedátor" namiesto správneho *vedec,* ktoré svojou príponou *-ec* i svojím kmeňom je číro slovenské. Oproti tomu tvar „vedátor" vznikol krížením s inojazyčnou, latinskou príponou *-átor* (na pr. senátor), lebo v pôvodných slovenských slovách niet prípony *-tor.* — Keď slovenské slovo dostane latinskú príponu, nepokladáme to za správne, lež v tomto prípade ide o inú vec. Novotvar *synátor* nemá ten istý význam ako slovo *syn,* naopak, užívame ho len vtedy

keď sa vyslovujeme posmešne. Vo Vámošovej Odlomenej haluzi poznačili sme si niekoľko príkladov, z ktorých uvádzame aspoň tieto: „Mikino, novopečený synátor batka Anjelmôja" (str. 56); „Synátorovi veru nezanechal ničoho" (241, iné príklady sú na str. 242 a 318). Výraz „novopečený synátor" je zrejme posmešný; nemožno v ňom nahradiť slovo „synátor" slovom *syn,* lebo tým by sa oslabilo ironické zafarbenie výrazu. Na základe uvedeného príkladu a podľa úzu v hovorovej reči zisťujeme, že slovo *synátor* významove nekryje sa so slovom *syn,* lebo má posmešný účinok. Príčinu tohto zjavu treba vidieť práve v tom, že spomenuté slovo má cudziu, neslovenskú príponu *-átor.* — Rovnaké pomery sú aj pri slovách „vedátor" a *vedec.* Príklad z Vámoša (Odl. haluz 154): „v časoch najväčšej núdze nácia talmudových vedátorov ani pri pamiatke otcov a materí neposkytla prístrešia, obeda, ani pohára vody". Výraz „nácia... vedátorov" je hodne posmešný už aj pre slovo „nácia", lež i slovo *vedátor* v porovnaní so slovom *vedec* má ironický význam.

Latinské slová s príponou *-tor,* nakoľko sa vžily do našej reči, podržujú si svoj pôvodný význam bez posmešného zafarbenia, na pr. *senátor, administrátor, redaktor* a pod. Z toho všetkého vychodí, že posmešný význam majú len tie slová na *-tor,* ktorých kmeň je slovenský (*syn+átor, ved+átor*), kde teda ide o slová svojou štruktúrou cudzie slovenčine. — Takéto slová sú oprávnené v spisovnej i hovorovej slovenčine len vtedy, ak majú iné značenie ako pôvodné slová, od ktorých sú odvodené. Preto slová *synátor* a *vedátor* patria do slovenského slovníka, lenže neslobodno ich užívať nemiestne, najmä neslobodno písať „vedátor, vedátorský" tam, kde sú oprávnené iba tvary *vedec, vedecký.*

Jednateľ-tajomník. — V Slovenskej reči toľko ráz sme upozornili na nesprávne užívanie slovesa „jednať", že netreba to už opakovať. — Ľudia sa jednajú na jarmoku, keď kupčia. „Jednateľom" mohli by sme nazývať človeka, ktorý sa jedná, lež na Slovensku najmä v telocvičných jednotách dôsledne užívajú slova „jednateľ" namiesto správneho *tajomník.* — U Bernoláka gednatel=prostredník, namluwač, pitač; u Jančoviča jednateľ=mad. alkuvó, alkudozó; u Loosa jednateľ=mad. üzletvezető, ügynök, ügyvivő, alkusz; podobne u Pechánya. — Z týchto príkladov vysvitá, že v slovenčine *jednateľ* neznačilo a nemôže značiť *tajomník.* Významy slova *jednateľ,* ako sme ich uviedli zo starších slovníkov, vyhovujú nášmu jazyku. — Namiesto *agent, agentúra* mohlo by sa prijať *jednateľ, jednateľstvo,* ale v spolkoch máme len *tajomníkov,* nie „jednateľov".

Buď-alebo? — Podľa nemeckého etweder-oder začína sa užívať v slovenčine „buď-alebo", vlastne nejde ani o priamy nemecký vplyv, ale o germanizmus, ktorý sa vžil v češtine a odtiaľ preniká k nám. V češtine 14. storočia bolo ešte *buď-buď*: buď od čirta buď od chlapa, prípadne *anebo-anebo* (a *nebo-nebo*): anebo sě musíte našim bohóm modliti, anebo na tom své životy dáti (porov. Gebauer-Trávníček, Historická mluvnice IV, 683 a 699). V samej češtine *buď-anebo* len neskôr nahradilo pôvodné *buď-buď*, prípadne *anebo-anebo*. Vondrák (Vergleichende slavische Grammatik II^2, 466) za pôvodnú väzbu pokladá *bǫdi-bǫdi*, na príklad: poľsky *bądź jeden, bądź drugi*, slovensky by sme povedali: *alebo jeden, alebo druhý* (prípadne *buď jeden, buď druhý*). Okolnosť, že slovenčina, poľština a stará čeština sa v tejto veci shodujú, je najlepším dôkazom starobylosti slovenských spojkových väzieb *buď-buď* a *alebo-alebo*. Rovnako nemožno pochybovať o tom, že česká väzba *buď-anebo* vznikla pôsobením nemčiny. Pravidlá slovenského pravopisu pridŕžajú sa pôvodného stavu, čo je správne, veď v ľudovej reči slovenskej je veľmi časté *alebo-alebo*, zriedkavejšie *buď-buď*, no „buď-alebo" je nezvyčajné.

Hovoriť a písať máme takto: Alebo pôjdeš ty, alebo pôjdem ja (nie „buď... ty, buď... ja") a pod. Rozumie sa, že aj *buď-buď* je správne, na príklad: Buď ty, buď ja.

Špricer? — Pred troma rokmi na tomto mieste sme upozornili na to, že „špricer" i „strik" sú nedobré slová. Teraz na žiadosť čitateľov opakujeme nakrátko. Tvar „strik" nevyhovuje slovenskému hláskosloviu, lebo v slovenčine nehovoríme „stríkať", ale *striekať*, k čomu podstatné meno môže znieť len *strek* (v nárečiach i striek). Jančovičov slovník z roku 1848 uvádza tvar „strjek"; Loos, Pechány, Kálal majú *strek*. — Keďže špricer je germanizmus a „strik" bohemizmus, mali by sme všade a dôsledne hovoriť a písať iba *strek*. Nebojme sa rozširovať pôvodné slovenské slová! Naopak, mali by sme sa starať, aby sa čím skôr vžily.

Plavovlasý, plavý, blond. — Akosi veľmi radi zabúdame na staré slovenské slová a nahradzujeme ich alebo novotvarmi, alebo vypožičanými slovami z cudzích rečí. Dnes už hovoria len takto: Má blond vlasy, to je pekná blondína a pod. Ani keby sme neboli mali pôvodné rovnoznačné slová. Veď o Slovanoch je dostatočne známe, že väčšina z nich nemávala čierne vlasy, preto už v slovanskom prajazyku museli mať slovo na označenie „blond" vlasov. A veru mali. Zachovalo sa podnes i v slovenčine. Slovo *plavý* je prastaré, máme z neho aj složeninu *plavovlasý*. „Blondínky" dávnejšie

volaly sa u nás *plavovláskami* (porov. *zlatovláska*). Môžeme celkom smele písať takto: Má *plavé vlasy*; on je *plavovlasý*, to je pekná *plavovláska*. Pravda, týmto nechceme povedať, že slová ***blond, blondínka*** nemajú miesta v našej spisovnej reči. Potrebujeme ich, ale popri nich ako synonymá hodno zachovať i slová *plavý, plavovláska* a pod.

Otisk-odtlačok; tiskopis-tlačivo. — Vámoš v Odlomenej haluzi (str. 141) píše: ... otisk piatich hrotov vidličky. A v tejto veci nie je sám. O „otiskoch" môžte čítať v našich novinách, a to nielen denných, veď dosť často sa stretáme so slovom „otisk" na separátoch z rozličných odborných časopisov, hoci dobre po slovensky má byť *odtlačok*, na príklad: odtlačky prstov (nie „otisky"); odtlačok zo Slovenských pohľadov (nie „otisk"). Na Slovensku máme *tlačiarne, knihy sa tlačia*. Nik nehovorí „tiskáreň" a pod., preto všetky slová, ktoré patria do tejto pojmovej oblasti s koreňom „tisk-" v češtine, majú sa utvoriť v slovenčine z koreňa *tlak-*. — Správne je teda len *tlačivo,* nie „tiskopis".

Cesta, cestný. — Poznáme *hradské cesty* (čiže proste ***hradské***) a *cesty*; „silnic" donedávna u nás nebolo. Rozumie sa, že slová *cesta* a *hradská* treba nevyhnutne zachovať v našej spisbe, ale aj v odbornej terminologii. Slovo „silnica" mohlo by sa prípadne vžiť v odbornej terminologii, ale iba vtedy, keby malo osobitný význam, keby značilo iné ako slová *hradská* a *cesta*. No doteraz nikto nedokázal, že by odborná terminologia naozaj potrebovala slovo „silnica". Ak by sa riešila kladne otázka prijatia slova „silnica", ani potom nebudeme môcť prijať názvy „silničný úrad", „Silničná spoločnosť" a pod., a to hlavne preto, že slovo *cesta* ako pôvodné a vžité v spisovnej reči musí mať prednosť pred novotvarom „silnica". Pravidlá slovenského pravopisu neuznaly za vhodné „silnicu", istotne právom. — V duchu tradície a živej reči píšme a hovorme *cestný úrad, Cestná spoločnosť* a pod. V niektorých slovenských časopisoch užívajú týchto názvov dôsledne. Vidno, že sa u nás pekne uplatňuje dobré jazykové čutie.

Miestopredseda? — Mysleli sme, že toto slovo už celkom zaniklo, a jednako kde-tu naň naďabíte. V slovenčine máme takto tvorené slová: *podžupan, podnotár, poddôstojník, podporučík* a preto dobre je len *podpredseda, podpredsedníčka* (nie „miestopredseda, miestopredsedníčka").

Zemský prezident? — Máme na Slovensku denník, ktorý sa bije za Pravidlá slovenského pravopisu, lež akosť jeho článkov je slabá so stránky jazykovej. Páni redaktori akoby náročky píšu „zem-

ský prezident", „zemský úrad", hoci v Pravidlách našli by pod heslom *krajina* toto: *Slovenská krajina, krajinský úrad, výbor: krajinské zastupiteľstvo.* Keď je všade *krajinský*, nuž aj osoba, postavená spravovať krajinský úrad, môže mať titul iba *krajinský prezident.*

Okázalý-slávnostný. — Vraj „okázalým spôsobom prijali cudzieho hosťa". Nie tak, veď slovenčina nepozná slova „okázalý", stačí nám *slávnostný.* Namiesto „okázalým spôsobom" má byť *slávnostným spôsobom,* alebo proste *slávnostne.* *Sjo.*

Časy; časov, čias. — K plurálu *časy* je genitív *časov* i *čias.* Tvar *časov* je novší, preto rozšírenejší v hovorovej reči. Pravda, v spisovnej reči sú oprávnené obidva tvary.

Kilo, dve kilá, päť kíl. — Belo Letz v prvom ročníku SR (str. 23) namiesto „kúpil päť kilo mäsa" odporúčal *päť kíl.* — Pozorovali sme dlhší čas hovorovú reč a zistili sme, že najmä v mestách niektorí neskloňujú slovo *kilo* a hovoria: „dve kilo, tri kilo, desať kilo" a pod. V nárečiach sa slovo skloňuje: *dve kilá, tri kilá, päť kíl, šesť kíl, sto kíl* (v niektorých nárečiach je genitív plurálu „kilov", ktorý sa, pravda, nehodí pre spisovnú reč). — Slovo *kilo* treba skloňovať, veď je dobre skloňovateľné, keďže je rodu stredného a zakončené na *-o* (vzor *mesto*). I Pravidlá slk. pravopisu žiadajú skloňovať slovo *kilo.*

Deka, dve deka, päť deka. — Slovo *deka* nemôžeme skloňovať, lebo je stredného rodu a zakončené na *-a*; no v slovenčine nemáme pôvodných slov stredného rodu na *-a.* Preto slovo *deka* nemalo sa kde prikloniť a ostáva neskloňované.

Mimoďak? — Slovák, ktorý po česky nevie, veru nepochopí význam slova „mimoďak". Namiesto neho máme príslovky *nevdojak, mimovoľne,* ktoré majú oporu aj v prídavných menách *nevdojaký, mimovoľný.*

Mlsať? — Toto sloveso preniká už i do spisovnej reči, ale donedávna bolo v nej iba *maškrtiť* (*maškrtný, maškrtník, maškrtnica, maškrta*). V Pravidlách slk. pravopisu sú tri heslá: mlsať, maškrtiť, paškrtiť. Keďže medzi *maškrtiť* a *paškrtiť* niet významového rozdielu, keďže ide tu vlastne o hláskoslovný dvojtvar typu *sloboda-*„svoboda", musíme pokladať druhotvar „paškrtiť" a všetky od neho odvodené slová za zbytočné v spisovnej reči. — Anton Bernolák v svojom Slowári (1416) slová „mlsať, mls" atď. uznával za české a odporúčal namiesto nich *maškrtiť, maškrta* atď. Jeho stanovisko zodpovedá aj terajším dobrým rečovým zvyklostiam.

Radšie-radšej. — V denných časopisoch kedy-tedy najdeme

príslovku „radšie". Spisovná reč ustálila sa na tvare *radšej*, preto tak treba písať dôsledne.

Staväť-stavať, zarábäť-zarábať, zemän-zeman. — Czambel kázal písať *ä* 1. po perných spoluhláskach, kde *ä* vzniklo z praslovanského nosového *ę*, na príklad *mäso, väzba, päť*, v prípone *-ä* (*holúbä*) atď., 2. okrem toho aj tam, kde pôvodne bola mäkká perná spoluhláska, ktorá spôsobila, že nasledujúce *a* zmenilo sa na *ä*; na príklad v slovách zarábäť, potápäť, zemän, staväť, Sloväny, Rybäny a pod. bolo *b, p, m, v* mäkké. Podľa Pravidiel slk. pravopisu v tomto druhom prípade nepíše sa *ä*, ale *a*. — Vývin v spisovnej reči smeruje k zjednodušeniu pravopisu, preto treba súhlasiť s tým, že Pravidlá uzákoňujú písať *stavať, zarábať, potápať, Slovany, Rybany, zeman*. Časom istotne bude treba vylúčiť z nášho pravopisu aj písmeno *ä*, ktoré zbytočne zaťažuje náš pravopis. — Keby sme namiesto *ä* písali proste *e* (teda „meso, vezba, pet, devet"), získala by tým správna výslovnosť. Potom by sa nehovorilo nesprávne „maso, vazba, pat, devat" a pod. Ale nateraz nahradenie litery *ä* literou *e* narazilo by na ťažkosti, z ktorých pripomenieme aspoň najdôležitejšiu: Dnes nejde o pravopisné zmeny v slovenčine, ale o ustálenie spisovného slovníka, frazeologie, o vykynoženie rozličných cudzôt, ktoré nám kazia reč. Čiro pravopisné veci (ako problém písania *ä, y* a pod.) bude možno oveľa ľahšie riešiť až potom, keď budeme mať vo všetkom ustálenú spisovnú reč a najmä keď bude očistená od všakových cudzôt. A napokon neslobodno zabúdať ani na verejnosť, ktorá by nestihla odrazu prijímať najrozličnejšie zmeny v spisovnej reči, či už pravopisné alebo iné, dôležitejšie.

Zornica-zrenica. — Lekársky slovník MUDr. Pavla Halašu z roku 1926 značne napomohol sjednotiť slovenskú lekársku terminologiu a hoci neobsahuje všetky lekárske názvy, jednako podnes je dobrou príručkou. Pravda, Halašove názvy neshodujú sa vo všetkom s Ledényiho Slovenským telovedným názvoslovím. Tak u Halašu čítame „pupilla, zornička; pupillaris, zornička vý", u Ledényiho (str. 222) je „pupilla, *zrenica*; pupillaris, *zrenicový*". Z Pravidiel slk. pravopisu z hesiel *zora, zoriť sa, zornica, zornička* dá sa vyrozumieť, že slovo *zornica* neznačí pupilla; vychodí to aj z hesla *zrenica=zreteľnica*, kde sa neuvádza ako synonymný tvar i „zornica". Autor Slovenského telovedného názvoslovia musel riešiť, ktoré z troch slov (*zornica, zrenica, zreteľnica*) treba prijať do anatomickej nomenklatúry. — U Tvrdého (2. vyd., str. 809) našiel len takéto doklady: ... jasnú hviezdu... voláme zornicou; vydriapala sa na... vysoký

strom a tam čakala zornicu; večerná zornička mihotala sa už na západe. Tvrdý rozlišuje: *zornica*=hviezda, *zrenica*=pupilla (porov. zvrat: Chráni si ho ako zrenicu oka, u Tvrdého, str. 813). U Bernoláka (Slowár 4402) je „zreňica, pupilla", pričom Bernolák uviedol i synonymá „zretedelnica, očná hwézda". — Keďže slovo *zornica* (zornička) je bežné na označenie hviezdy, ostávalo vybrať buď *zrenicu,* buď *zreteľnicu.* Všeobecne známy výraz: Chráni si ho ako *zrenicu* oka, bol dobrou oporou pre voľbu slova *zrenica.* „Zreteľnicu" v spisovej reči nepotrebujeme.

Jatrá-pečeň. — Obidve slová sú dobré, slovanské a slovenské. Pravidlá slk. pravopisu neriešily otázku, ktoré z týchto dvoch slov je vhodnejšie pre spisovnú reč, prípadne pre odbornú terminologiu. Halašov slovník uvádza len „jecur, pečeňa", teda Halaša nepokladal za potrebné uviesť do lekárskej terminologie aj druhotvar „jatrá". To je správne, lebo v odbornom názvosloví nesmieme mať synonymá. Peter Tvrdý (Slk. fraz. slovník[2] 409) rozlišuje: *pečeň*= jecur, *pečeňa* = pečené mäso. Takéto tvaroslovné rozlišovanie významu slov *pečeň* a *pečeňa* je veľmi výhodné, preto ho prijal i J. Ledényi do Slovenského telovedného názvoslovia, kde stojí: jecur= *pečeň* (str. 195).

Rty-pery. — V Slovenskej reči viac ráz sme upozornili na to, že slovo „rty" s počiatočným *r* pred spoluhláskou je cudzie hláskovej ústrojnosti slovenských slov. Preto namiesto „ret" máme dôsledne hovoriť a písať *pera.* Poznamenávame, že už Anton Bernolák (Slowár 2840) správne učil, že české „rty" sú po slovensky *pery, pysky*; okrem toho slovo *pera* je vzácna starobylosť slovenčiny, ktorej niet v iných slovanských jazykoch. Známy ruský jazykospytec Iljinskij v Sborníku Matice slovenskej (II, 98) pokúsil sa vysvetliť pôvod slova *pera,* natoľko ho zaujímalo toto svojské slovenské slovo.

Do spisovnej prózy dostáva sa slovo „rty" z našej básnickej reči, kde vraj potrebujú jednoslabičné slová. To, pravda, ešte neznačí, že musíme prijať slovo „rty" aj do bežnej prózy a odbornej reči. Naopak, musíme sa usilovať, aby slovo *pera* nezaniklo. — V Halašovom Lekárskom slovníku je heslo „labium, ret, pera; pysk". Tu slovo „ret" je zvyšné, lebo terminologická presnosť káže vybrať z dvoch rovnoznačných slov iba jedno. Preto správne postupoval Ledényi v svojom Slovenskom telovednom názvosloví, keď uzákonil „labium, 1. *pera*; 2. *pysk*", „labialis, 1. *perný*; 2. *pyskový*".

So slovom *pera* sú ťažkosti pri skloňovaní. Mnohí nevedia utvoriť správny genitív plurálu a píšu „pier" namiesto *pier*, na pr. Vámoš v Od-

lomenej haluzi 132: Zpomedzi širokých pier svietilo dvaatricať mohutných, zdravých dravčích zubov. Malo byť: Zpomedzi širokých *perí*..., lebo genitív plurálu *pier* je od slova *pero*! Niektorí slovenskí jazykospytci nemuseli by užívať názvu „retná spoluhláska", keď starší naši gramatikári písali *perná spoluhláska, pernica* (na pr. Fr. Mráz).

Nerv-čuv. — U Halašu (Lekársky slovník 67) stojí: nervus, *čuv*. Ledényi do zátvorky dal i slovo *nerv*, lež všade inde užíva slova *čuv: srdcový čuv, tlmiaci čuv, lakťový čuv, tvárový čuv, podočnicový čuv* atď. (porov. uv. m., str. 206 a nasl.). Podľa Kálalovho slovníka slovo *čuv* poznal aj Andrej Sládkovič. — Ak máme domáce slovo, treba ho povzniesť zo zabudnutia, čo sa najlepšie stane vtedy, keď ho prijmeme v odbornej terminologii. Slová *čuv, čuvový* sú vhodné pre odbornú reč a istotne sa ujmú.

Dolní Kubín-Dolný Kubín. — Znova upozorňujeme, že miestne mená treba písať podľa Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré poznajú len prídavné mená na *-ný*. Jediná výnimka: Národnie noviny, kde sa tvar „národnie" namiesto *národné* drží na základe tradície.

Kapka-kvapka. — V denných časopisoch píšu „kapkať, kapka, kapať" popri správnych tvaroch *kvapkať, kvapka, kvapkať*. V slovenčine medzi *kapať* a *kvapať-kvapkať* je podstatný rozdiel, veď *kapať* značí: miznúť, tratiť sa, hynúť, ako to správne poznačil i Kálal v svojom slovníku. Dobre je len *kvapka*, nie „kapka".

Nastíniť-načrtnúť. — Keďže v slovenčine niet slova „stín" (=*tieň, tôňa*), nemožno nám prijať ani sloveso „nastíniť", rovnako nie slovo „nástin". Namiesto „nastíniť" hovorme *načrtnúť*, namiesto „nástin" *náčrt* alebo *náčrtok*, na príklad: Náčrt dejín spisovnej slovenčiny.

Nátcha, nátka-nádcha. — Písať treba *nádcha*, lebo koreň je *dch*. Koreň *dch* zachoval sa aj v slovese na*dch*núť sa. K nemu patrí *dých*ať, *dych* a pod., kde sa zachovala pôvodná zdĺžená samohláska koreňa *dȯch*.

Jazdenka? — Novým slovám s príponou *-enka* sa podľa možnosti vyhýbame. Namiesto „jazdenka" hovoríme *cestovný lístok*.

Dopis-list. — „Dopisom" mohli by sme volať to, čo je dopísané, na príklad „post scriptum"; podobne ako *predpis* je to, čo úrad predpíše. — Pridržajme sa len všeobecne známeho slova *list* a nehovorme namiesto neho „dopis". — Papier, na ktorom píšeme listy, je *listový papier*, nie „dopisný" (porov. Pravidlá slk. pravopisu 170).

Zatýmny profesor? — Koho vymenujú dočasne za profesora, je *dočasným profesorom*, a nie „zatýmnym". Pravidlá slk. pravopisu ne-

poznajú slova „zatýmny", ale prídavné meno *dočasný* najdete v nich na str. 113.

Riadiaci učiteľ? — Slovenský denník (č. 265, str. 4) uverejnil túto zvesť o nových učiteľských tituloch: „Vládne nariadenie č. 198, ktorým sa určujú tituly učiteľov na verejných školách, vyšlo už aj v slovenskom znení. Na Slovensku niet už titulu „správca-učiteľ". Bol nahradený titulom „riadiaci učiteľ ľudovej školy". Odpadlo tiež často v českých zemiach užívané označenie „literná učiteľka" a sú teraz len učitelia a učiteľky, odborní učitelia na meštianskych školách, cviční pri učiteľských ústavoch, učiteľky domácich náuk a „vedľajší učitelia" pre vedľajšie predmety. Terajší riadiaci učitelia ľudových škôl nie sú s touto úpravou titulov spokojní. Vedúci učiteľ ľudovej školy, ktorá má 20—25 tried, ako na pr. školy bratislavské, je len riadiacim učiteľom, kým meštianska škola — bárs len trojtriedna bez pobočiek — má riaditeľa. Na učiteľov cirkevných škôl sa toto vládne nariadenie vlastne nevzťahuje, ale aj školské úrady budú iste užívať v styku so správami cirkevných škôl nových titulov." — Toľko novinárska zpráva.

Ministerstvo školstva a národnej osvety celkom zbytočne sa pokúša zmeniť vžitý titul *správca ľudovej školy* — prípadne *správca-učiteľ*. Nový titul „riadiaci učiteľ" je v slovenčine cudzí. Veď namiesto českého „pane řidící" nemôžeme povedať „pán riadiaci", rovnako je neznesiteľné „slečna riadiaca", alebo „pani riadiaca". Kto *spravuje* nejaký ústav, je *správcom*. Učiteľ, ktorý spravuje ľudovú školu, ktorý má na starosti jej správu, je *správcom ľudovej školy*. A potom s novým titulom „riadiaci učiteľ" vzniknú aj iné ťažkosti. Ako budeme volať *správcovský prídavok, správcovské požitky, správcovské povinnosti*? Vari to bude tiež „riadiaci prídavok, riadiace požitky, riadiace povinnosti"?

Pýtame sa, ktorí odborníci v ministerstve školstva a národnej osvety navrhli tituly „riadiaci učiteľ", „vedľajší učiteľ" a pod.? Povedaly o tejto veci svoju mienku odborové organizácie slovenského učiteľstva? Sme naozaj zvedaví, ktorí slovenskí jazykospytci schválili návrhy na nové tituly, najmä titul „riadiaci učiteľ"?

Napokon ešte poznamenávame, že smiešnosť a nesmyselnosť titulu „vedľajší učiteľ" nebudeme ani dokazovať. — Šťastie, že sa spomenuté vládne nariadenie nevzťahuje na cirkevných učiteľov, ktorí naisto ostanú pri starších a vžitých tituloch *správca ľudovej školy, správkyňa ľudovej školy*, takže tieto dobré slovenské tituly nezaniknú.

Vodkyňa, správkyňa, radkyňa, sudkyňa. — V tomto čísle Slovenskej reči p. správca Matice slovenskej Jozef Škultéty píše aj o slove *členka,* pričom uvádza príklady na slovo *člen,* ktoré najmä v doplnkovom postavení užíva sa aj pre členov ženského rodu, na príklad: Anna Podhradská, člen Živeny. — Proti tomu v článku Jána Mihála a v článku o právnickej terminologii vyslovuje sa náhľad, že treba prijať i novotvorené ženské podstatné mená typu *správkyňa, radkyňa, vodkyňa, sudkyňa* a pod. — Keď povieme: Univerzita má 2.000 poslucháčov, rozumieme tým poslucháčov i poslucháčky. „Matica slovenská má 27.000 členov" značí, že ide o členov mužského aj ženského rodu. Teda v podobných vetách netreba užívať slova *členka.* Pravda, ťažko by bolo žiadať, aby na príklad telocvičné jednoty nerozlišovaly členov a členky. Náčelník velí: *Členovia, nastúpiť!- Členky, nastúpiť!* Z toho vidno, že nevyhnutne potrebujeme aj nové slovo *členka.* — K problému novotvorených ženských mien sa vrátime po preskúmaní celého materiálu. Rozumie sa, že súhlasíme s mienkou J. Škultétyho, že netreba hovoriť: Spolok má 500 členov a členiek, keď zbaví: Spolok má 500 členov.

Keserűová? — Michal Knap v prvom ročníku Slovenskej reči (str. 79) napísal o tvorení ženských priezvisk toto: „O tvorení ženských priezvisk píšu Pravidlá slovenského pravopisu, že od priezvisk neslovenských nemôžeme ich vždy tvoriť príponou *-ová.* Príkladov uvádzajú málo, i to len pri priezviskách, čo sú zakončené na *-y,* a tak vzniká mnoho pochybností, s ktorými najmä nefilologovia nevedia si dať rady. Myslím, že do spomenutej kategorie treba zadeliť všetky priezviská cudzieho pôvodu, zakončené samohláskou: *Barna, Fenyő, Lassú, Szabó, Fekete, Jókai.* Teda správne je: *Anna Fenyő, Mária Szabó, Katarína Fekete* a pod." — Ako vidno, toto Knapovo upozornenie vzťahuje sa predovšetkým na maďarské priezviská, od ktorých treba urobiť ženský rod. — Správne po slovensky je len *Mária Keserű,* nie „Keserűová", alebo „Keserová", priam tak: *Anna Lassú.* Toto pravidlo platí vždy o priezviskách, zakončených v maďarčine na samohlásky *-ú, -ű, -ó, -ő, -e, i-, -y.* Len pri priezviskách na *-a* (alebo *-o*) mohlo by mať ženské priezvisko príponu *-ová,* na príklad: *Elena Barnová, Mária Jancsová,* keďže sú to také mená, ktoré sa ľahko prikláňajú do kategorií slovenských priezvisk typu *Slivka-Slivková, Vančo - Vančová* a pod.

Perkelt. — I v číro slovenských reštauráciách a hostincoch počuť „pörkölt" popri *perkelt.* V Pravidlách slovenského pravopisu nenajdeme vysvetlenia, ako písať. Vámoš v Odlomenej haluzi (196)

píše *perkelt*, čo je správne, lebo vžité cudzie slová prispôsobujeme hláskovej ústrojnosti slovenčiny. Keďže v ľudovej reči slovenskej niet samohlásky *ö*, nuž nastúpila miesto nej najbližšia slovenská samohláska, t. j. *e*, preto maďarské *pörkölt* dalo do ľudovej slovenčiny *perkelt*, preto aj v spisovnej reči načim uzákoniť iba tvar *perkelt*.

Pánev-paňva. — Zo škôl preniká neslovenské slovo „pánev" a nahradzuje pôvodné slová *paňva*, zdrobnelé *paňvička*. V slovenčine máme len *paňvu*, nie „pánev".

Ľadvenica-oblička. — Vámoš (Odlomená haluz 134) spomína *obličky*; u iných spisovateľov našli by sme množstvo dokladov na slovo *oblička*, pravda, popri ňom žije v našej spisovnej reči aj slovo *ľadvenica*. Slovenské a slovanské sú obidve slová: *oblička* i *ľadvenica*. Halašov Lekársky slovník má heslo „ren, *oblička*". Halaša teda neprijal synonymné slovo *ľadvenica*, a to celkom právom, podľa zásady, že v odbornej terminologii treba sa vyhýbať synonymám. Rovnako postupoval i Ledényi, v jeho Slovenskom telovednom názvosloví sú takéto heslá: ren, *oblička*; renalis, *obličkový*; renculus, reniculus, *malá oblička* (str. 226). V prírodovedných učebniciach, v lekárskych spisoch a všade tam, kde sa má uplatniť presnosť, píšme *oblička*.

Huspenina, huspeninovitý-studeno, studenovitý. — U našich spisovateľov častejšie býva slovo *huspenina*, ale spisovatelia pôvodom zo stredného Slovenska, na príklad J. C. Hronský, neboja sa ani slova *studeno*. Rozumie sa, že *huspenina* i *studeno* sú dobré slová, prvé je doma hlavne na západnom Slovensku. V spisovnej próze môžu ostať obidva tvary ako synonymá, lež v odbornej reči treba si vybrať. Slovo *studeno* ťažko prijať do odbornej terminologie, lebo príslušné prídavné mená: *studenový* a *studenovitý* sú veľmi nezvyčajné, aspoň veľkej väčšine Slovákov; okrem toho so stránky významovej nie sú také presné ako *huspeninový* a *huspeninovitý*. Julius Ledényi dobre urobil, že v svojom anatomickom slovníku latinské gelatinosus prekladá ako *huspeninovitý*.

Rúž. — Z Levoče sa spytujú, ako treba písať slovo *rúž*. Ide o farbu, ktorou si slečny farbia pery. — Slovo *rúž* musíme písať podľa skutočnej výslovnosti, lebo sa všeobecne vžilo, takže málokto vie o jeho francúzskom pôvode.

Za redakciu zodpovedá Henrich Bartek.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačil Kníhtlačiarsky úč. spol. v Turčianskom Sv. Martine.